

VRŠNJAČKO I
RODNO ZASNOVANO
NASILJE U OSNOVNIM ŠKOLAMA U BIH
ZAVRŠNA BASELINE STUDIJA

Melika Šahinović i Amina Mašić

Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u
osnovnim školama u Bosni i Hercegovini

ZAVRŠNA BASELINE STUDIJA

Sarajevo, 2019.

Impresum:

Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini
ZAVRŠNA BASELINE STUDIJA

Izdavač: TPO FONDACIJA SARAJEVO

Autorice: Melika Šahinović i Amina Mašić

Lektura: Azra Nezirić

DTP i dizajn: Šejla Dizdarević

Štampa: Amos Graf Sarajevo

Tiraž: 300 komada

Sarajevo, 2019. godina

www.tpo.ba

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

364.632:373.3(497.6)
37.06:364.632(497.6)
305-055.1/2-053.5:364.63]:373.3(497.6)

ŠAHINOVIĆ, Melika

Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH : baseline studija /
Melika Šahinović, Amina Mašić. - Sarajevo : TPO Fondacija, 2019. - 56 str. : graf. prikazi ;
30 cm

ISBN 978-9926-422-18-9

1. Mašić, Amina

COBISS.BH-ID 28465670

Sadržaj

Predgovor	6
1. Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u školi	8
1.1. Ciljevi, uzorak i metodologija istraživanja	8
1.2. Uzorak.....	9
1.3. Metodologija	9
1.4. Etički protokol.....	10
2. Programske aktivnosti trogodišnjeg projekta „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“ realizovane u periodu 2017 - 2019 u 31 osnovnoj školi u tri kantona.....	11
2.1. Psihosocijalna podrška školskim zajednicama u BiH.....	11
2.2. Radionice za nastavnike, učenike i roditelje.....	12
2.3. Integracija sadržaja vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u kurikulum univerziteta.....	12
2.4. Ljetne škole.....	12
2.5. Akcioni planovi za prevenciju vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja.....	13
2.6. Kampanja „16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja“	13
2.7. Publikacije, promotivni materijali i medijski sadržaji	14
3. Rezultati analize.....	16
3.1. Profil škola i ispitanika	16
3.2. Aktivnosti iz projekta koje su najviše doprinijele podizanju svijesti o suzbijanju vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja	18
3.3. Potenciranje razgovara o prisustvu nasilja, prijavljivanje slučajeva nasilja i TPO aktivnosti koje su uvrštene u redovne godišnje planove i programe škola	21
3.4. Uspješnost trokuta saradnje nastavnik-učenik-roditelj.....	24
3.5. Didaktički materijali	28
3.6. Osviještenost o rodno zasnovanom nasilju.....	29
3.7. Uročnici rodno zasnovanog i vršnjačkog nasilja.....	32
3.8. Uočavanje i rješavanje psihološkog nasilja.....	35
3.9. Internet nasilje kao najveći izazov školske zajednice, roditelja i novih generacija i informacijska pismenost.....	39
3.10. Uključenje šire zajednice zarad rješavanja slučajeva vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u školi	40
3.11. Preporuke za jačanje saradnje između škole, roditelja i učenika: prijedlozi nastavka aktivnosti.....	44
3.12. Najpozitivnije prakse u protekle tri godine	47
4. Sažetak i zaključci studije	49
4.1. Rezultati	50

Predgovor

TPO Fondacija Sarajevo je krajem 2016. godine započela realizaciju trogodišnjeg projekta pod nazivom „Peer and Gender Based Violence - PGBV“, odnosno „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“ na našem jeziku. Početna aktivnost ovog projekta je bila realizacija Baseline studije pod nazivom „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini“, sprovedena u 31 osnovnoj školi Sarajevskog, Hercegovačko-neretvanskog i Srednjobosanskog kantona. Rezultati ove studije su kreirali smjernice za daljni rad na ovom projektu za period od 2017. godine do decembra 2019. godine. U ovom novom, drugom izdanju istoimene studije, cilj je kreirati analizu uspješnosti programskih aktivnosti sprovedenih u navedenom periodu. Cilj studije je predstaviti pozitivne prakse koje su doprinijele povećanju svijesti o različitim oblicima vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u školama. Pored stručnog osnaživanja nastavničkog osoblja i jačanja saradnje učenika, roditelja i nastavnika, namjera Baseline studije je i pokazati stepen efikasnosti u djelovanju na sprječavanju i rješavanju slučajeva vezanih za vršnjačko i rodno zasnovano nasilje. Naposljetku, studijom je planirano skrenuti pažnju na nove izazove vezane za vršnjačko i rodno zasnovano nasilje s kojima se školski djelatnici, roditelji i učenici suočavaju, alarmirati na važnosti nastavka edukacije u svrhu jačanja školske zajednice i involviranja roditelja u školske aktivnosti, kao i apeliranja obrazovnim institucijama za hitno poduzimanje narednih koraka u cilju prevencije novih tipova nasilja s kojima se nove mlade generacije susreću.

Kroz punu podršku i partnerstvo sa tri ministarstva obrazovanja FBiH: Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih KS, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK / Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i športa HNŽ i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta SBK / Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa KSB, TPO Fondacija je, u protekle tri godine, realizovala preko 1000 programskih aktivnosti čiji su ključni akteri bili pedagozi, psiholozi, socijalni radnici, roditelji, učenici, ministarstva obrazovanja i pedagoški zavodi.

Savremeno društvo se suočava sa raznolikim socioekonomskim, političkim, kulturnim i drugim izazovima koji znatno otežavaju sistemsko detektovanje i rješavanje problema vezanih za različite oblike nasilja. Rezultati prvobitne Baseline studije iz 2017. godine su pokazali niz ključnih uzroka i posljedica nasilja. Uz rapidan razvoj tehnologije, društvenih mreža, kao i prisutnosti medija i dostupnosti medijskog sadržaja bez cenzure ili kontrole među maloljetnim i nezrelim ličnostima, odnosno učenicima osnovnih škola, školska zajednica se sve teže suprotstavlja negativnim stranama tehnologije koja uveliko potiče nove oblike vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja. Dodavši činjenicu teških socioekonomskih faktora, prisutnosti PTSP-a, alkoholizma i drugih ovisnosti, djece samohranih roditelja, razorenih i disfunkcionalnih porodica, nasilje kao odbrambeni mehanizam djeteta ili model ponašanja u normalnom okruženju sve više postaje standardni način življenja. Policija, Centri za socijalni rad i Centri za mentalno zdravlje su neki od vrlo bliskih institucionalnih potencijala koji bi slučajeve ugroženog djeteta trebali efikasno i blagovremeno rješavati. Prema rezultatima prethodne Baseline studije,

postoje slučajevi koji se rješavaju godinama, odnosno, skoro tokom čitavog osnovnog obrazovanja djeteta. Nedovoljni kapaciteti u Centrima za socijalni rad, nedovoljna institucionalna komunikacija, nedefinisane odgovornosti i manjak zakonskih regulativa rezultira nerješavanjem slučajeva nasilja kod djece, tako da se nasilje prenosi na nove generacije. Također, prenatrpanost administrativnim i drugim sekundarnim poslovima kod pedagoga i drugih školskih djelatnika rezultira da nastavne ili vannastavne aktivnosti koje potiču bliskost, empatiju, njegovanje emocija, učenje o bogatstvu različitosti i druge aktivnosti koje pospješuju smanjenje neprihvatljivog ponašanja, još uvijek ostaju u drugom planu.

U skorijoj budućnosti možemo očekivati manifestacije novih oblika nasilja. Stoga je vrlo važno da saradnja koja podrazumijeva podjednaku odgovornost i aktivno djelovanje roditelja, učenika i nastavnika bude prioritet. Roditelji su ključni akteri u izgradnji zdrave ličnosti djeteta, a njihova saradnja sa školskom zajednicom treba da bude neizostavna. S ciljem da se u budućnosti pozitivne prakse nastave uvrštavati u redovan školski program, ova studija će pomoći u pronalasku novih metoda rada u svrhu suzbijanja i rješavanja nasilničkog ponašanja kod djece osnovnog obrazovanja.

Za potrebe Završne Baseline studije 2019, koju je proveo tim TPO Fondacije, korištena je kvalitativna i kvantitativna analiza, a ispitanici su bili školski djelatnici iz 31 osnovne partnerske škole u Sarajevskom, Hercegovačko - neretvanskom i Srednjobosanskom kantonu.

Zahvaljujemo se učesnicima ovog projekta: pedagogima, psiholozima, učiteljima, nastavnicima, roditeljima, učenicima i menadžmentu škola za podršku, pristup i aktivno sudjelovanje u programskim aktivnostima. Posebno se zahvaljujemo predstavnicima ministarstva obrazovanja u tri kantona: mr. sc. Melisi Mizdrak, mr. sc. Ivici Augustinoviću i prof. Emini Jusufbegović za podršku koju su pružili tokom realizacije programskih aktivnosti i provedbe ove studije. Riječi zahvale upućujemo i našoj saradnici mr. sc. Almi Jeftić na temeljitoj statističkoj obradi podataka, te Muhammedu Gluhiću, Azri Nezirić i Nikolini Baričanin na transkriptovanju intervjua.

Autorice: Melika Šahinović i Amina Mašić

1. Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u školi

1.1. Ciljevi, uzorak i metodologija istraživanja

Cilj analize je utvrditi uspješnost programskih aktivnosti u okviru trogodišnjeg projekta TPO Fondacije Sarajevo, pod nazivom „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“, sprovedenim u 31 osnovnoj školi Hercegovačko - neretvanskog, Sarajevskog i Srednjobosanskog kantona u periodu od početka 2017. do kraja 2019. godine. Cilj analize podrazumijeva prikaz pozitivnih praksi, koje su uvrštene u redovan godišnji plan i program škola i koje su imale najveći uticaj na smanjenje vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u školskoj zajednici. Naposljetku, analiza ima za cilj alarmirati institucije i širu zajednicu o novim izazovima i opasnostima od nasilja s kojim se suočava nedovoljno osnažena nova mlada generacija, školska zajednica i roditelji.

Osnovni ciljevi istraživanja su:

1. Ispitati koje od sprovedenih programskih aktivnosti u protekle tri godine su najviše doprinijele podizanju svijesti o vršnjačkom i rodno zasnovanom nasilju kod školskih djelatnika, učenika i roditelja
2. Utvrditi koliko su edukacije doprinijele potenciranju razgovara o prisustvu nasilja i prijavljivanju slučajeva nasilja
3. Analizirati koje od TPO aktivnosti su uvrštene u redovne godišnje planove i programe škola
4. Ispitati koliko su edukacije, radionice i treninzi imali uticaja na jačanje saradnje između školske zajednice, roditelja i učenika
5. Analizirati koji od didaktičkih materijala kreiranih i izdatih u toku projekta su bili najkorisniji za nastavnike, roditelje i učenike
6. Ispitati koji su uzročnici vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja danas u odnosu na period od prije tri godine
7. Analizirati kako školski djelatnici danas uočavaju i rješavaju slučajeve psihološkog nasilja u odnosu na period od prije tri godine
8. Utvrditi stepen opasnosti internet nasilja u odnosu na stepen opasnosti iz 2017. godine, analizirati načine prevencije i rješavanja internet nasilja danas
9. Ispitati zastupljenost edukacija o informacijskoj pismenosti u 31 osnovnoj školi Hercegovačko - neretvanskog, Sarajevskog i Srednjobosanskog kantona

Dugoročni ciljevi istraživanja su:

1. Ukazati na pozitivne prakse koje doprinose efikasnijem uočavanju, rješavanju i preveniranju vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u osnovnim školama
2. Jačanje kompetencija nastavnika u radu sa djecom i roditeljima na osnovu usvajanja i implementiranja programskih aktivnosti u redovne školske programe
3. Osnaživanje trokuta saradnje između školske zajednice, roditelja i učenika
4. Podizanje svijesti šire zajednice o trenutnim opasnostima od nasilja u školskoj zajednici i okolini
5. Alarmiranje institucija o trenutnim i budućim izazovima i opasnostima novih oblika nasilja novih generacija
6. Apeliranje na nastavak produktivnog uključivanja šire zajednice i institucija u aktivnosti prevencije i rješavanja nasilja
7. Jačanje roditelja za aktivno involviranje u školskoj zajednici

1.2. Uzorak

U kvantitativnom dijelu istraživanja učestvovalo je 107 nastavnika iz osnovnih škola iz Sarajevskog, Hercegovačko - neretvanskog i Srednjobosanskog kantona.

U kvalitativnom dijelu istraživanja (polustrukturirani intervjui), učestvovalo je ukupno 28 pedagoga, psihologa, socijalnih radnika i nastavnika iz škola navedenih kantona.

Trebalo je biti popunjeno 140 upitnika ukupno. Svi nastavnici koji su bili učesnici projekta "Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje" u sva tri kantona, pristali su popuniti upitnike, te su to i učinili bez prigovora. Međutim, na području kantona SBK/KSB i KS nastavnici koji nisu bili učesnici projekta, od kojih je većina tek počela raditi, odbili su popuniti upitnike.

1.3. Metodologija

Za potrebe Završne Baseline studije korištena je kvantitativna i kvalitativna analiza. Dizajniran je upitnik za nastavnike koji se sastojao od 38 pitanja, sedam potpitanja otvorenog tipa, četiri pitanja su bila otvorenog tipa, tri pitanja kombinovanog tipa (zatvorena pitanja s mogućnošću dopisivanja odgovora) i ostala pitanja su

bila zatvorenog tipa sa tri do sedam ponuđenih odgovora. Tri pitanja su kreirana s mogućnošću popunjavanja više od jednog ponuđenog odgovora, kod zatvorenih pitanja. Pitanja su bila ista kao i u prvoj Baseline studiji iz 2017. godine što je i bio cilj da se usporede rezultati od prije tri godine.

Pored upitnika, proveden je i polustrukturalni intervju koji se sastojao od 18 pitanja. Fokus pitanja za intervjuje su bile programske aktivnosti koje se spominju kroz većinu pitanja. Neka pitanja su bila kombinacije nekoliko pitanja iz upitnika kvantitativne analize i neka su pitanja bila ista kao u intervjuima iz prve Baseline studije 2017. godine, s ciljem usporedbe rezultata prošle i ove analize.

Polustrukturalni intervjui su realizovani u 28 osnovnih škola navedenih kantona, te su snimani u audio formatu i kasnije prerađivani u transkripte radi dalje analize.

1.4. Etički protokol

Svi učesnici u istraživanju su prethodno upoznati sa ciljevima istraživanja. Svaki/-a ispitanik/-ica je dobio/-la po dva primjerka pristanka na sudjelovanje u istraživanju, u kojem su navedene temeljne informacije o istraživanju te su ispitanici upisivali lične podatke (ime, prezime, naziv škole u kojoj rade, predmet koji predaju i kontakt informacije). Pristanci na učešće se isključivo tiču arhive TPO Fondacije u okviru istraživanja, dok su svi upitnici i intervjui anonimnog karaktera i rađeni su pod prethodno dodijeljenim šiframa. Kvalitativni i kvantitativni dio istraživanja su provedeni u okviru škola ili na okupljanjima koja je organizirala TPO Fondacija u okviru edukativnih seminara za školske djelatnike. Menadžment svake škole je prethodno bio upoznat sa aktivnostima istraživanja te smo, u dogovoru s njima, planirali vrijeme provođenja istraživanja kako se ne bi remetio redovni nastavni proces.

2. Programske aktivnosti trogodišnjeg projekta „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“ realizovane u periodu 2017 - 2019 u 31 osnovnoj školi u tri kantona

U protekle tri godine, projekt „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“ je realizovao niz edukacija u svrhu jačanja školskog osoblja, roditelja, učenika i šire zajednice u oblasti suočavanja, prevencije i rješavanja problema nasilja.

Ključne programske aktivnosti uključuju:

2.1. Psihosocijalna podrška školskim zajednicama u BiH

Antistres seminari i meditativni treninzi za nastavnike i pedagoge osnovnih škola

Cilj ove aktivnosti je bio da se kod nastavnog osoblja osvijeste stresovi i da se nauče nositi s njima podjednako u privatnom životu i u školi, kako bi mogli adekvatno odgovoriti na izazove s kojima se svakodnevno susreću u svom radu. Također se velika pažnja posvetila tome da se obrazovni kadar upozna sa praksama i razumijevanjem kao ključnim segmentima za održavanjem budnog srca što pomaže u smanjenju vlastitog stresa i osvještavanju ljubavi prema sebi. Učesnici projekta su se upoznali sa mindfulness-om, jednom od najmoćnijih metoda treniranja pažnje čiji je osnovni cilj prisutnost ovdje i sada. Meditacije koje su radili podučile su ih disanju, kontroli misli i prisutnosti u sada. Navedene aktivnosti su vodile neuropsihijatrica Amra Delić i van. prof. dr. Zilka Spahić Šiljak.

Seminar: Poremećaj ponašanja i emocija kod djece i adolescenata - boljim razumijevanjem do zdravijeg ishoda

Cilj ovog seminara je bio osnaživanje školskih kolektiva u radu sa djecom iz oblasti poremećaja ponašanja kod učenika. Predstavljen je niz aktivnosti koje se odnose na grupni i individualni rad sa djecom i rad sa roditeljima. Učesnici su imali priliku učiti i razmjenjivati iskustva u radu sa djecom koja su imala teži ili blaži oblik poremećaja ponašanja i/ili emocija u školi. Seminar je vodila: doc. dr. med. sc. Nermina Kravić.

2.2. Radionice za nastavnike, učenike i roditelje

Nakon seminara, pedagozi su održali radionice za nastavnike u svojim školama, a onda su ti nastavnici organizirali radionice sa učenicima i roditeljima. Cilj je bio osnaživanje partnerstva između škola, učenika i roditelja. Voditelji radionica su bili pedagozi i nastavnici koji su prošli obuku TPO Fondacije iz oblasti prevencije i smanjenja stresa i nasilja u školi kao i obuku o bihevioralnim i emocionalnim poremećajima. Radionice sa učenicima su održane kroz razrednu nastavu i druge vannastavne aktivnosti. Radionice za roditelje su izrealizirane kroz redovne roditeljske sastanke na kojima se razgovaralo o temama vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja i na taj način su se senzibilizirali roditelji da se aktivnije uključe u trokut saradnje (nastavnik - dijete - roditelj) u prevenciji svih oblika nasilja. Zajedničke radionice učenika, nastavnika i roditelja su imale za cilj da se roditelji i djeca povežu i razgovaraju o emocijama i njihovom značaju u razvoju zdrave ličnosti.

2.3. Integracija sadržaja vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u kurikulum univerziteta

U saradnji sa Univerzitetom "Džemal Bijedić" iz Mostara i Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, dizajnirano je pet modula o ovim temama koje su u 2019. godini postale integralni dio nastave za studente nastavničkog smjera.

Na taj način će budući edukatori biti upoznati sa ovim pitanjima tokom svog obrazovanja i biti pripremljeniji za rad u školi koji uključuje i rad na prevenciji svih oblika nasilja.

2.4. Ljetne škole

Prva Ljetna škola: Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje - Sociologija roda (od 30. 8. do 2. 9. 2018.)

Cilj prve ljetne škole je bio produbiti znanja o vršnjačkom i rodno zasnovanom nasilju i kreirati operativni plan aktivnosti. Pedagozi i pedagogice iz trideset škola su stekli znanja o sociologiji roda, rodnim identitetima, rodnoj perspektivi i rodno osviještenim politikama djelovanja i rodnim stereotipima koji igraju važnu ulogu u činjenju nasilja nad djecom i ženama. Istaknuta je važnost medijske pismenosti i kritičkog razmatranja sadržaja medija, njihovog dominantnog shvatanja svijeta i vrijednosti u njemu. Posebno se govorilo o tri dominantna sadržaja kojima se žene predstavljaju u medijima. Istaknute su zakonske norme koje reguliraju nasilje u porodici te ko se sve po zakonu ubraja u porodicu i koje vrste nasilja su najčešće u porodici.

Predavačice prve Ljetne škole su bile: mr. sci. Aida Spahić, časna sestra dr. Rebeka Jadranka Anić, van. prof. dr. Zilka Spahić Šiljak, dr. sci. Lejla Turčilo, novinarka i prof. sociologije i filozofije Borka Rudić, neuropsihijatrica Amra Delić, pedagoginja - psihologinja Berminka Hrelja i profesorica književnosti Šejla Šehabović.

Druga Ljetna škola: Brak i porodica/ obitelj: globalni izazovi u lokalnom kontekstu (od 30. 8. do 1. 9. 2019.)

U okviru druge Ljetne škole pedagozi iz tri kantona su stekli znanja i vještine iz oblasti: Brak i porodica pred izazovima modernizacije. U skladu sa preprekama sa kojima se iz ove oblasti susreću, osmislili su i preporuke koje bi brak i porodicu u modernom dobu učinile kvalitetnijom, a koje bi mogle biti upućene i organima vlasti koji odlučuju o tim pitanjima. Stekli su znanja o tome kako odgajati za emocionalnu zrelost, o odgovornom roditeljstvu, stilovima ponašanja mladih i kako se nositi sa “teškim” roditeljima. Istaknuta je oblast društvene konstrukcije rodnih identiteta, partnerskih veza i emocija u savremenim naracijama. Posljedni dan druge Ljetne škole je bio posvećen braku i porodici/ obitelji u okviru jevrejskog, katoličkog i islamskog konteksta.

Predavači/-ice druge Ljetne škole su bili: prof. dr. Asim Peco, mr. sci. Andreja Pehar, doc. dr. Đenita Tuće, doc. dr. Merima Jašarević, mr. sci. Elma Softić Kaunitz, dr. Sanda Smoljo i mr. sci. Nermina Baljević.

2.5. Akcioni planovi za prevenciju vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja

TPO Fondacija je u tri kantona, u saradnji s nadležnim ministarstvima obrazovanja i pedagozima, pripremila Akcione planove za škole. U Kantonu Sarajevo, Akcioni plan su pripremile: mr. sc. Melisa Mizdrak i psihologinja Elma Omersoftić, u Srednjobosanskom kantonu: profesorica psihologije i pedagogije Snježana Petraš i dr. sci. Šejla Džanan, a u Hercegovačko - neretvanskom kantonu: Edna Haznadarević, dipl. pedagogica i porodično sistemski terapeut i mr. sci. Andreja Pehar. Akcioni planovi su implementirani u sve škole koje su bile učesnice projekta. Ključne aktivnosti Akcionog plana su usmjerene na upravu škole, lokalnu zajednicu, nastavnike, stručne saradnike, učenike i roditelje, a sve s ciljem suzbijanja vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja.

2.6. Kampanja „16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja“

TPO Fondacija je u okviru projekta „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“ obilježavala međunarodnu kampanju „16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja“ svake

godine u periodu od 25. 11. do 10. 12. podstičući na aktivizam nastavničko osoblje, učenike osnovnih i srednjih škola, roditelje i studente kako bi probudili svijest o posljedicama i uzrocima rodno zasnovanog nasilja.

PROBUDI, PROMIJENI, POKRENI je moto ove kampanje sa nizom aktivnosti i posebnim motivima kao što su: „Djeca su naše ogledalo“, Zahvalnost, Stereotipi i dr. Posebna pažnja je posvećena pitanjima zanemarivanja djece i nasilja koje djeca trpe.

Zajedničke aktivnosti sa roditeljima na roditeljskim sastancima pod motom: “DJECA SU NAŠE OGLEDALO” su implementirane (u okviru ove kampanje) na kojima su roditelji upoznati sa tipovima roditeljstva kao i uzrocima i mogućnostima prevencije rodno zasnovanog nasilja u školi i porodici.

U okviru obilježavanja „16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja“ TPO Fondacija je raspisivala konkurse za najbolji strip pod nazivom: “Živi vrijednosti”, za najbolji likovni rad pod motom: „PROBUDI, POKRENI, PROMIJENI“ i za najbolji video na temu: “Zahvalnost”. Najbolji radovi su bili nagrađivani.

2.7. Publikacije, promotivni materijali i medijski sadržaji

Tokom projekta priređeno je pet publikacija i veliki broj promotivnih materijala i medijskih sadržaja (dramski iskazi i stripovi o temi vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja) koji su stavljani na raspolaganje školama. Sve promotivne materijale: kalendare sa umjetničkim i didaktičkim porukama, postere, liflete, razglednice, kuću zahvalnosti i dr. dizajnirao je umjetnik Neven Misaljević, stalni saradnik TPO Fondacije, dok je publikacije dizajnirala Šejla Dizdarević. Dramske iskaze su kreirali i snimili glumci Ivana Vojinović i Adis Omerović.

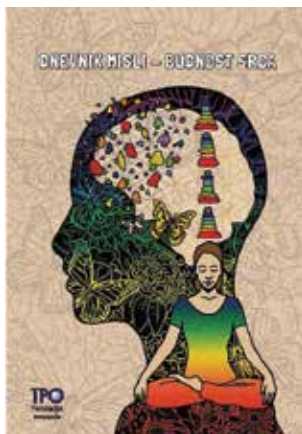
Priručnik “Prevenција vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja: Jačanje partnerstva nastavnika i roditelja”

Priručnik je namijenjen nastavnom osoblju u osnovnim školama, u svrhu jačanja kompetencija nastavnika u radu i komunikaciji sa roditeljima. Strukturu Priručnika čini pet dijelova koje je pripremao tim ekspertica/-ata s dugogodišnjim iskustvom iz oblasti obrazovanja, pedagogije, sociologije, adolescentne psihijatrije i psihologije. Urednica Priručnika je Monja Šuta - Hibert.

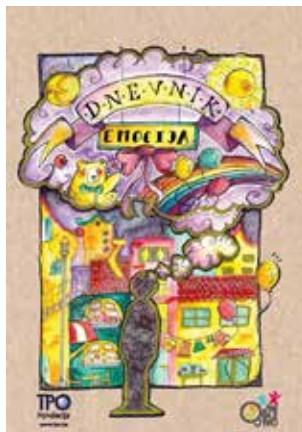

Priručnik “Prevenција vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja: Jačanje kompetencija nastavnika u radu s djecom”

Priručnik je namijenjen nastavnom osoblju u osnovnim školama u svrhu edukacije i osposobljavanja za prepoznavanje znakova nasilja i zlostavljanja djece, te efektivnog rješavanja ovih problema u saradnji s roditeljima i drugim relevantnim institucijama. Urednice Priručnika su: Melika Šahinović i Amila Kahrović – Posavljak.

“Dnevnik misli - Budnost srca” nudi različite vrste meditativnih praksi i tehnika za upravljanje stresom koje se mogu vježbati individualno i u grupama. Autorica publikacije je Zilka Spahić Šiljak.

“Dnevnik emocija” ima za cilj potaknuti razgovor između roditelja i djece te poboljšati njihov odnos. Također pomaže pri boljoj samospoznaji i razumijevanju vlastitih reakcija na neke od emocija, preispitivanju osobnih postupaka i odnosa, ali i razgovoru između djece i roditelja. Autorica publikacije je profesorica pedagogije i psihologije Snježana Petraš.

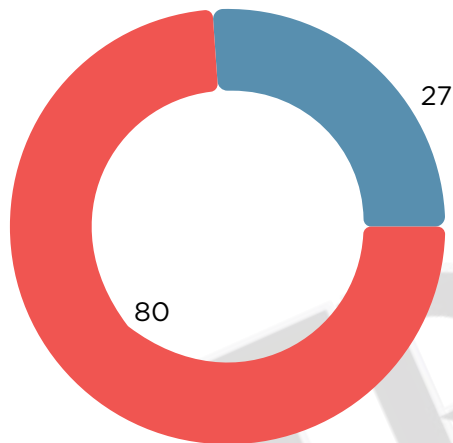

Baseline studija “Vršnjačko i rodno - zasnovano nasilje u osnovnim školama u BiH” je provedena u 30 osnovnih škola u tri kantona: Sarajevskom, Hercegovačko - neretvanskom i Srednjobosanskom kantonu. Baseline studiju je proveo tim TPO Fondacije na temelju upitnika u čijoj izradi su učestvovali dr. Amra Delić - specijalistica neuropsihijatrije, mr. sc. Alma Jeftić i mr. sc. Melika Šahinović. Baseline studija predstavlja analizu različitih oblika nasilja i njegove transformacije u i izvan škole, pravilnika i praksi škola prema nasilju, kao i analizu preventivnih mjera koje se koriste za suzbijanje vršnjačkog nasilja. Autorice studije su Melika Šahinović i Alma Jeftić.

3. Rezultati analize

3.1. Profil škola i ispitanika

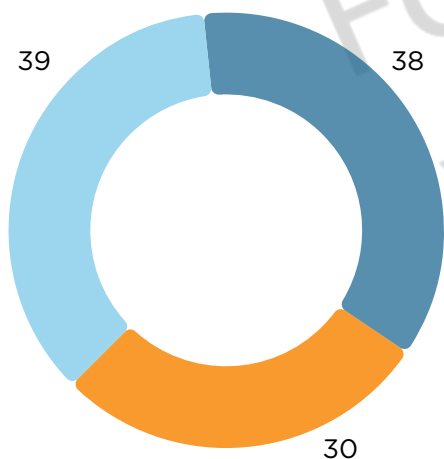
U kvantitativnoj analizi, učestvovalo je 107 ispitanika, od toga 80 ženskih i 27 muških.

Grafikon 1: Omjer muških i ženskih ispitanika u kvantitativnom dijelu istraživanja

muškarci
žene

U dijelu kvalitativne analize ovog istraživanja, urađeno je 28 intervjua sa pedagogima i psiholozima koji rade u školama u Sarajevskom, Hercegovačko - neretvanskom i Srednjobosanskom kantonu. Od ukupnog broja intervjuisanih (N=28) bilo je 27 žena i 1 muškarac.

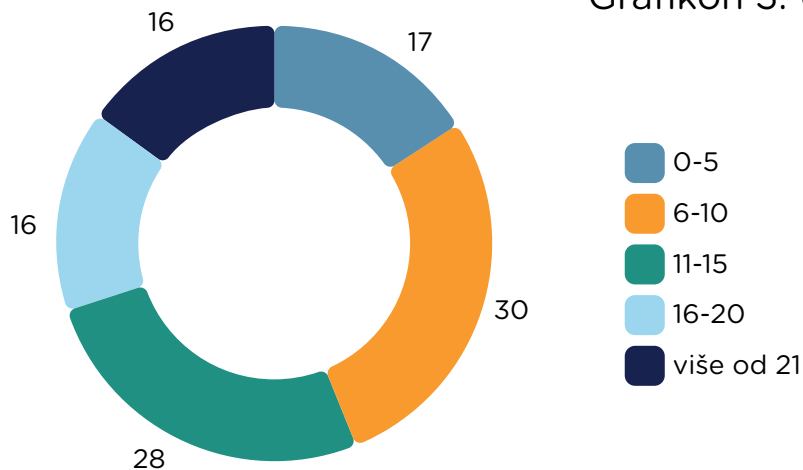

Grafikon 2: Zastupljenost škola iz svakog kantona

KS
SBK
HNK

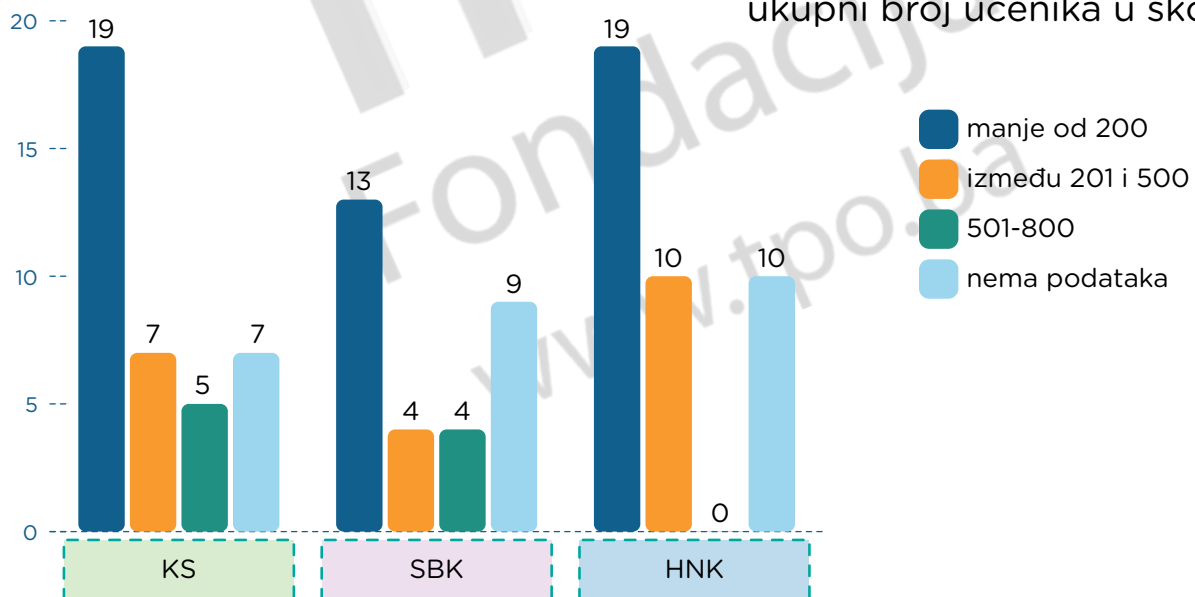
Kao što se iz grafikona 2 može primijetiti, najveći broj nastavnika (30%) ima između 6 i 10 godina radnog staža u nastavi. U prethodnoj Baseline studiji najveći broj nastavnika je imao više od 21 godinu radnog staža, tako da se može zaključiti da je došlo do promjene kadra u ovim školskim zajednicama.

Grafikon 3: Ukupni staž nastavnika u školi

Iz grafikona 3 se vidi da najveći broj škola iz sva tri kantona ima manje od 200 učenika. Obzirom da su rezultati prve Baseline studije pokazali da je najveći broj škola iz sva tri kantona imao između 201 i 500 učenika, može se zaključiti da je broj učenika znatno smanjen u odnosu na 2017. godinu. Činjenica je da u sva tri kantona određeni broj ispitanika nije naveo broj učenika, tj. nije odgovorio na to pitanje, iako podatak o broju učenika predstavlja nešto što bi svaki/a nastavnik/ca trebao/la znati.

Grafikon 4: Procijenjeni ukupni broj učenika u školi

3.2. Aktivnosti iz projekta koje su najviše doprinijele podizanju svijesti o suzbijanju vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja

Na pitanje o aktivnostima iz projekta koje su, prema mišljenju ispitanika, najviše doprinijele podizanju svijesti kod učesnika programskih aktivnosti, ispitanici su ponovo naveli antistres radionice i meditativne treninge, smatrajući da su imali veliki uticaj na njihovo psihosocijalno i profesionalno usavršavanje. To je doprinijelo i njihovom ličnom osnaživanju, širenju znanja i podizanju svijesti o ovoj tematici, a posebno su istakli da su ih ovi početni treninzi učinili spremnijim da se bave tematikom nasilja jer su se, prije svega, osnažili i podučili kako se nositi sa svojim problemima.

Na pitanje koliko su ispitanici zadovoljni realizovanim programskim aktivnostima trogodišnjeg projekta, svi ispitanici su odgovorili pozitivno; da su vrlo zadovoljni, ističući aktivnosti koje povezuju školu, djecu i roditelje. Također, ispitanici su naveli kako im je pruženo stručno usavršavanje, edukacije za roditelje, te vrlo koristan materijal za praktičan rad s djecom, što će im koristiti i u budućem radu s djecom:

„Mogu izraziti svoje osobno zadovoljstvo, mislim da smo uradili jedan veliki posao u edukaciji roditelja, nastavnika i djece. Bilo je jako puno materijala koji smo baš onako praktično mogli da koristimo na roditeljskim sastancima, materijala koji i sada koristimo na satima razrednog odjela, kroz radionice, u radu u sekcijama.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton);

„Projektom u organizaciji TPO Fondacije smo jako zadovoljni iz razloga što smo zaista u saradnji s njima imali dosta aktivnosti vezano za učenike, za roditelje, a i sama ja kao mlad pedagog, jako sam se osnažila i sve publikacije koje ste objavili i imali, jako su mi pomogle u mom radu, posebno sa učenicima i roditeljima.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton);

„Jako sam zadovoljna projektom jer je imao konkretne aktivnosti. Nismo bili prepušteni sami sebi, imali smo materijale za sve. Viđala sam često i kolege zahvaljujući projektu, a za to baš i nemam prilike.“ (Intervju br. 13, Hercegovačko-neretvanski kanton).

Neki ispitanici su programske aktivnosti doživjeli prvenstveno kao mogućnost lične psihosocijalne i stručne nadogradnje, što je bio i cilj antistres seminara i treninga meditativne relaksacije u moderaciji dr. Amre Delić, neuropsihijatrice i van. prof. dr. Zilke Spahić Šiljak, autorice publikacije „Dnevnik misli - Budnost srca“ koja nudi različite vrste meditativnih i antistres praksi i tehnika za upravljanje stresom koje se mogu vježbati individualno i u grupama:

„Ja, osobno, sam prezadovoljna sa samom sobom, jer moj život je totalno krenuo u drugom smjeru. Meni je dr. Amra Delić promijenila život. Inače, s kim se god susretnem, ukoliko ima određenih problema i stresa na poslu, obavezno im uputim njen materijal, tako da je meni ovaj projekt blagoslov, nešto najbolje što

mi se moglo dogoditi u mom profesionalnom životu i inače u osnovnom životu“.
(Intervju br. 5, Srednjobosanski kanton).

Dok su neki ispitanici istakli kako je uspješnost projekta u njegovom kontinuitetu, jer su djelatnici škola imali redovne aktivnosti tokom tri godine, neki su izrazili i posebnu zahvalnost što su im upravo kontinuirane aktivnosti dale mogućnost češćih sastanaka s kolegama iz drugih škola, što je doprinijelo dodatnoj razmjeni iskustava i nadogradnji znanja o tematikama koje su se obrađivale. Posebno zadovoljstvo ispitanika je predstavljala činjenica da je TPO tim na početku ovog projekta proveo prvu Baseline studiju na osnovu čijih rezultata su se programske aktivnosti i kreirale. To potvrđuje projektni cilj, a to je da se školskim djelatnicima pruži potpora u oblastima za koje oni smatraju da se trenutno ili duže vrijeme suočavaju s određenim izazovima.

„Mislim da smo svi imali mogućnost, čitav naš tim, moj tim pedagoga i ja, da učimo i da se razvijamo, kao i nastavnici i učenici koji su imali korist, i ovo je prvi projekt gdje su nas pitali šta nam treba i ostajem pri tome i na kraju da je to prvi put u mojih 10 godina staža da me nekad netko pita koju edukaciju želiš, šta ti treba, i to me bilo oduševilo na startu.“ (Intervju br. 26, Hercegovačko-neretvanski kanton);

„Prezadovoljna, i ja i kolege. Cijeli kolektiv je uvijek želio ići na edukacije koje organizuje TPO. Teme koje su se obrađivale su aktualne, daju smjernice ne samo stručnim suradnicima nego i nastavnicima, roditeljima, kako se nositi sa svim današnjim problemima vezanim za nasilje.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton);

„Ono što je najveći utisak ostavilo je bila Antistres radionica zato što se ticala nastavnika i radili smo u onom periodu kad je nekako najviše bilo posla, pred kraj školske godine kad je bilo potrebno i to je na nastavnike ostavilo najveći utisak.“ (Intervju br. 11, Srednjobosanski kanton);

„Meni je najdraža aktivnost bila Antistres seminari, jer sam shvatila pod kolikim stresom radimo, jako mi je pomoglo jer sam se uspjela relaksirati, opustiti i biti spremnija za ovu tematiku, i to mi je bilo najbolje od svega.“ (Intervju br. 16, Hercegovačko-neretvanski kanton);

„Za mene je najbolji trening bio Meditativna relaksacija profesorice Zilke, to je nešto što svima nama svakodnevno treba.“ (Intervju br. 26, Hercegovačko-neretvanski kanton).

Od aktivnosti u vezi sa ostalim učesnicima ovog projekta, ispitanici su nedvojbeno prvo naveli aktivnosti vezane za roditelje, a prvi su bili roditeljski sastanci. Roditeljski sastanci su bili kreirani na principu pisanja pisama djece svojim roditeljima o njihovim željama, porukama ili molbama, dok je zadatak roditelja bio prepoznati koje pismo je napisalo njihovo dijete. Cilj ove radionice je bio analizirati koliko roditelji poznaju svoje dijete, njegove želje i molbe i istražiti bliskost između roditelja i djece, te podstaći kolektivnu empatiju u razredu zajedno sa svim roditeljima, djecom, pedagogom/-icom i učiteljem/-icom. Rezultat ove radionice je ocijenjen kao vrlo uspješan, posebno iz razloga što niko od učesnika nije ranije imao priliku učestvovati u sličnim radionicama, te nisu

pretpostavljali koji će ishodi ove radionice biti, što je dodatno izazvalo posebne emocije i pozitivnu energiju kod svih prisutnih:

„Prvo radionice sa roditeljima. One su definitivno imale najviše odjeka i pozitivnih rezultata za djecu.“ (Intervju br. 7, Sarajevski kanton).

Prema rezultatima radionice sa roditeljskih sastanaka, roditelji ne poznaju najbolje svoje dijete, zbog čega je potrebno više raditi u ovim oblastima:

„Od niza aktivnosti provedenih s djecom i roditeljima, jedna koju bih izdvojila je pisanje pisma roditeljima. Roditeljski sastanci gdje sam ja prisustvovala i gdje je bilo jako puno emotivnih preživljavanja, pokazali su nam koliko u principu roditelji ne poznaju dovoljno svoju djecu, čak i kada su u pitanju neka očekivanja od roditelja. Činjenica je da imamo generalno jedan problem kad su ljudi zaposleni, kada su oba roditelja zaposlena, da imamo malu komunikaciju između roditelja i djece.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton).

Pored aktivnosti u vezi sa roditeljima, ispitanici su naveli Ljetne škole kao najproduktivnije. Osnovni ciljevi Ljetnih škola su bili da kroz niz edukacija osnaže učesnike u različitim oblastima koji su u većini slučajeva i ključni uzročnici nastalog nasilnog ponašanja. Sa eminentnim predavačima, učesnici su razmjenjivali iskustva o porodici, braku, zajednici, kao i pojmovima vezanim za različite oblike nasilja.

„Ljetna škola, i po meni bi se trebale tematike s ljetne škole uvesti u naše razrede, da je vi kao organizacija sprovedete među djecom i roditeljima, kako bi im vi sa svoje strane približili ono o čemu se mi ustvari suočavamo i o čemu razgovaramo na tim sastancima i radionicama.“ (Intervju br. 4, Sarajevski kanton).

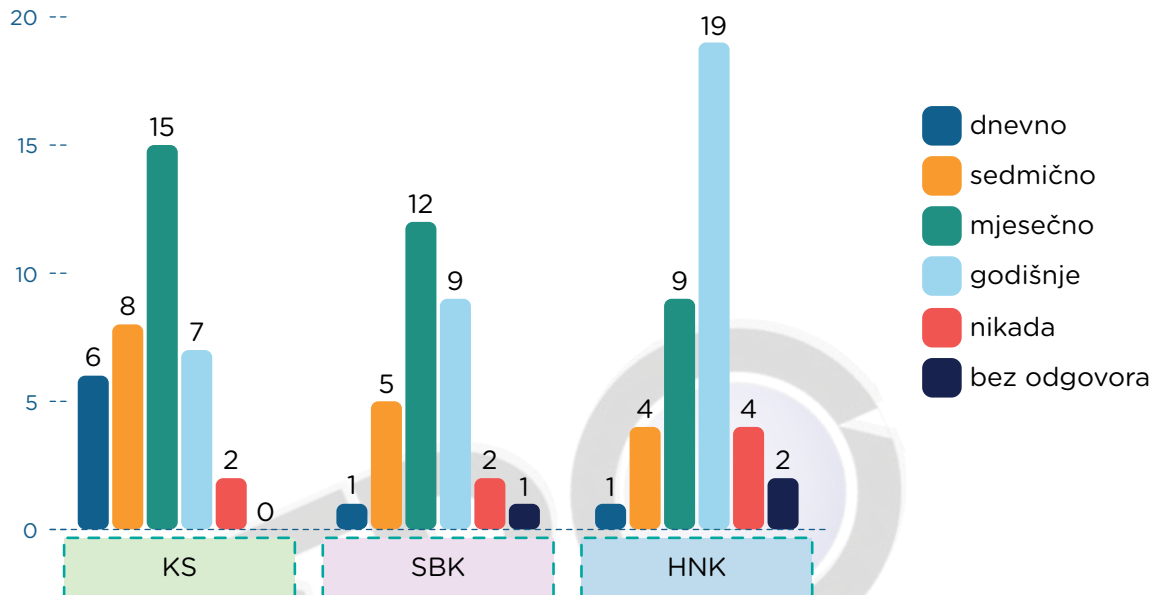
Uz ljetne škole, neki od odgovora su bile i aktivnosti u vezi sa učenicima, kao što je kampanja „16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja“. Učenici su zajedno sa nastavnicima i pedagozima na osnovu svojih kreativnih ideja osmišljavali i realizovali aktivnosti u cilju obilježavanja borbe protiv svih oblika rodno zasnovanog nasilja. Uz bedževe, boje, majice, liflete, plakate, kalendare i drugi kreativni materijal, mladima je omogućeno da sami pokrenu aktivnosti i realizuju ih uz superviziju svojih nastavnika i pedagoga. Posebno interesovanje su izazvali konkursi za mlade na temu nasilja uz moto „Probudi, pokreni, promijeni“ gdje su se svojim umjetničkim iskazima takmičili sa vršnjacima iz škola iz cijele Bosne i Hercegovine. Također su svoje zadovoljstvo iskazali za radionice u okviru promocije publikacije „Dnevnika emocija“ autorice Snježane Petraš, kao i za aktivnosti u vezi sa Vijećem učenika u okviru kojih su pedagozi i nastavnici s učenicima razgovarali o emotivnim stanjima podstičući ih da otvoreno razgovaraju o emocijama i načinima uočavanja određenih emocija kod sebe i drugih:

„Aktivnosti s djecom kad smo radili na Vijeću učenika radionice, pogotovo o emocijama, dosta je došlo do njih da osvijeste kakve sve emocije imaju.“ (Intervju br. 19, Hercegovačko-neretvanski kanton);

„Dnevnik emocija posebno me se dojmio iz razloga zato što sam na tim radionicama vidjela koliko je roditeljima teško da prepoznaju neke emocije kod svoje djece i kako je teško djeci da objasne roditeljima svoje emocije i koliko

je ustvari potrebno više rada u ovom segmentu da bi što više roditelji i učenici radili, prepoznavali te emocije i radili na sebi.“(Intervju br. 6, Sarajevski kanton)

Grafikon 5: Učestalost nasilja u osnovnim školama u tri kantona

Kao što se iz grafikona 5 vidi, većina nastavnika su izjavili kako opažaju nasilje u svojoj školi na mjesečnom nivou za razliku od prošlog istraživanja kada su rezultati pokazali da ih većina opaža nasilje na godišnjem nivou. Obzirom da se kroz projekt “Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje” sa nastavničkim osobljem kroz treninge i seminare mnogo radilo kako na prevenciji tako i na sposobnostima uočavanja svih vidova nasilja, a isti ti nastavnici i pedagozi su sa učenicima radili radionice osvještavanja svih oblika nasilja, ova činjenica je potpuno opravdana. To potvrđuju i odgovori pedagoga na intervjuima da učenici mnogo više prijavljuju nasilje u odnosu na prethodne tri godine jer su upoznati sa svim oblicima nasilja, a ne samo sa fizičkim nasiljem.

3.3. Potenciranje razgovara o prisustvu nasilja, prijavljivanje slučajeva nasilja i TPO aktivnosti koje su uvrštene u redovne godišnje planove i programe škola

Rezultati Baseline studije provedene 2017. godine su pokazali nedovoljnu informiranost o nasilju, oblicima nasilja, ponašanjima koja su nasilna ili potenciraju nasilje. Potreba za edukacijama koje će podići svijest o prisustvu nasilja je rezultirala nizom edukacija sa pedagozima, nastavnicima, kao i sa učenicima. Manjak informiranosti, nedovoljna komunikacija o nasilju i problemima nasilja je doprinijela i većoj šutnji o samim

slučajevima. Učenici kao ključni akteri u prijavljivanju nasilja su većinom bili posmatrači koji se nisu željeli uplitati u slučajeve nasilja. U više slučajeva smo saznali da su same žrtve nasilja šutjele i trpjele nasilje.

TPO Fondacija je u ovom segmentu uložila dodatne napore kako bi se učenici osnažili da o nasilju otvoreno i hrabro razgovaraju. Pored redovnih aktivnosti i materijala u okviru ovog projekta, TPO tim je koristio publikacije za tinejdžere, nastale u drugim projektima, tj. stripove pod nazivom Nira, izdate u dvije edicije. Nira, kao glavna junakinja istoimenog stripa potiče na razmišljanje o vlastitom djelovanju u zajednici. Učeći da ne smijemo biti slijepi pred nepravdom, Nira nas tjera da preispitamo vlastitu odgovornost prema sebi i drugima. Ovi stripovi su pomogli u realizaciji preko 50 otvorenih učionica i radionica za učenike partnerskih osnovnih škola. Cilj je bio ohrabriti učenike da razgovaraju o nepravdi i nasilju, da nauče da se nasilje ne smije trpjeti i da osvijeste činjenicu da su posmatrači saučesnici u nasilju. Cilj je također bio da se učenici motivišu za aktivizam kako bi svjedočili pozitivnim promjenama koje žele vidjeti u svom razredu, školi ili zajednici. U tom smislu, radionice i otvorene učionice „Nira“ su pomogle da se pruži podrška učenicima i da budu individualni i kolektivni ključni akteri u suzbijanju nasilja ali i pružanju adekvatne pomoći svom prijatelju koji čini ili trpi nasilje. Podstaknuti su da uzajamno dijele empatiju i odbijaju svako ponašanje koje podrazumijeva isključenje iz društva, izoliranje, ogovaranje ili omaložavanje prijatelja.

Završna Baseline studija 2019 je pokazala znatno poboljšanje u smislu osviještenosti učenika i nastavnika, puno više se razgovara u redovnim programima o ovoj tematici, te je interesantna činjenica da i sami učenici u neformalnim razgovorima pričaju o nasilju, oblicima i načinima detektovanja i prevencije. Svaka škola je bila u mogućnosti izabrati aktivnosti iz TPO lepeze koje su sprovedene u prethodne tri godine i uvrstiti ih u svoje redovne programe. Većina aktivnosti koje su škole usvojile u godišnje planove i programe su ujedno i radionice koje su najviše imale uticaja u njihovim školama i šire. Većina škola se odlučila za radionice sa učenicima, rad na odjeljenskim zajednicama i radionice s roditeljima.

„Radionice vezane za vršnjačko nasilje su prošla sva djeca, svi roditelji i onda smo se mi potrudili da ih uvrstimo u godišnji plan i program rada odjeljenske zajednice.“ (Intervju br. 3, Srednjobosanski kanton);

„Ove tri godine su nam pomogle da nekako mi kao škola sazrijemo u smislu da treba više govoriti, informisati i naravno, to jeste više učenike podučavati šta je to nasilje, a šta nije nasilje danas.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton), dok druga ispitanica u istom kantonu zaključuje kako „aktivnost koja je negdje u prvoj godini mislim realizovana 2017. godine kad je bila aktivnost rada s djecom koja je uključivala glumce u izvođenju radionice sa stripovima Nira; to je dosta potaklo djecu da razgovaraju, da razmišljaju, da učestvuju, da vide na neki drugačiji način šta znači kad se neko nasilno odnosno nenasilno ponaša...“ (Intervju br. 10, Sarajevski kanton).

Uz stripove, radionice su bile popraćene umjetničkim iskazima mladih glumaca, video materijalom i drugim instrumentima koji su poticali nenasilje:

„Istraživanja dokazuju da djeca najbolje uče putem stripa, jer su dvije hemisfere uključene, imate i vizuelno i tekstualno, tako da smo mi dosta koristili i video sadržaje vezane uz predrasude i nasilje, koje su vaši saradnici nama poslali.“ (Intervju br. 16, Sarajevski kanton).

Ispitanici iz Kantona Sarajevo su posebno isticali korisnost i efektivnost materijala i radionica koje su realizovane i uvrštene u redovne programe školskih planova i programa:

„Nastavnici koji su bili učesnici svih vaših aktivnosti, su prenosili znanje na svoje aktive, tako da je to bilo ustvari kao mreža širenja. Pozitivnog efekta ima dosta. Na odjeljenskim zajednicama to Godišnjim planom svake godine moramo planirati. Planirano je i sada, s tim što ubacujem i teme koje smo s vama radili. Imamo literaturu koju ste nam priložili i koja je savršena. Nastavnik ima samo da čita i da čas održi po tome, tako da velike koristi je bilo od same TPO Fondacije i ovoga rada.“ (Intervju br. 7, Sarajevski kanton);

„Mnogo se govori o prisustvu nasilja. Škola je prihvatila Akcioni plan koji se realizuje u saradnji sa TPO Fondacijom i Ministarstvom obrazovanja. Potrudit ćemo se da što više aktivnosti uradimo.“ (Intervju br. 15, Sarajevski kanton);

„Mnogo više se govori o prevenciji nasilja. Svi su se aktivirali u tom prepoznavanju, daleko više i slobodnije se definiše program, i ako se prije zataškivalo sada se to prepoznaje. Ima jedan čitav lanac, od razrednika, nastavnika preko roditelja djece do pedagoga i direktora škole u kojem se implementira program.“ (Intervju br. 7, Sarajevski kanton).

Osviještenost i otvoreni razgovori o nasilju su sve zastupljeniji i u drugim kantonima:

„Više se priča iako smo mi te programe prevencije i prije imali, ali su sada oni prošireni, sveobuhvatniji, nastavnici više koriste priručnike koje smo dobili, nastavnici su više educirani odlazeći na različite seminare koji su usmjereni na prevenciju nasilja, s djecom se više priča kroz časove odjeljenske zajednice i kroz realizaciju programa prevencije.“ (Intervju br. 22, Hercegovačko-neretvanski kanton);

„Ja ću prvo reći za sebe lično, da sam ja stekla određena znanja kojih ranije nisam imala, da su mi se bolje stvari posložile, razumijem bolje vrste nasilja.“ (Intervju br. 14, Srednjobosanski kanton).

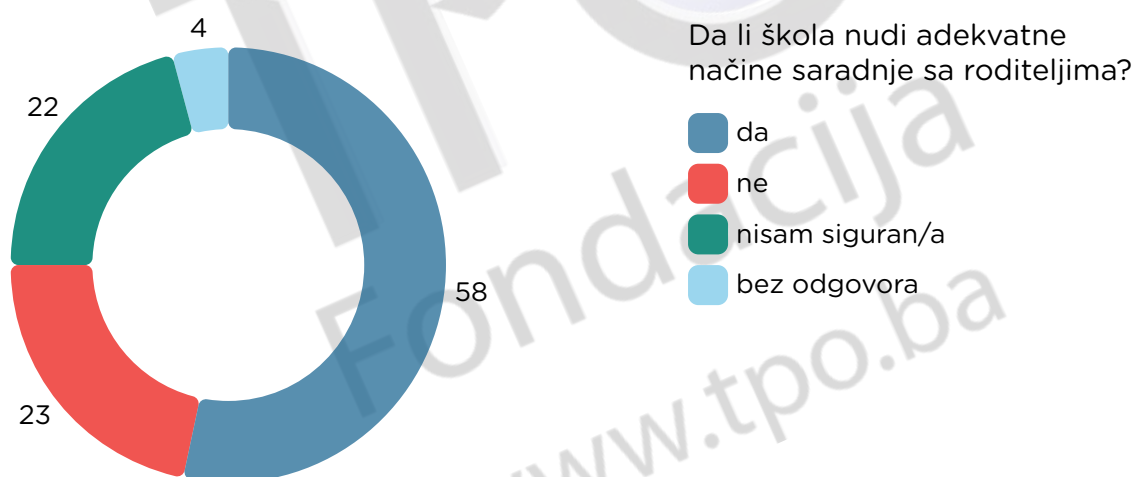
Unatoč činjenici da su učenici sve više osviješteni i da prijavljuju nasilje, jedna od ispitanica i dalje alarmira na nedovoljnu informiranost roditelja i na predrasude o pedagogima za koje i dalje u mnogim školama i zajednicama vrijedi pravilo da pedagogima učenici idu po kazni:

„Učenici i učenice su mnogo osviješteniji, pa prijavljuju nasilje. U tome nam je mnogo TPO Fondacija pomogla kroz aktivnosti projekta. Roditelji su ti koji imaju predrasude prema meni kao pedagogici jer misle da se kod mene dolazi samo po kazni.“ (Intervju br. 13, Hercegovačko-neretvanski kanton).

3.4. Uspješnost trokuta saradnje nastavnik-učenik-roditelj

Jedan od razočaravajućih podataka u prethodnoj studiji se odnosio na jako slabu saradnju roditelja i školske zajednice. Ovaj problem je bio sve više prisutan u skoro svim školama u sva tri kantona, bez obzira na brojnost učenika i lokaciju škole. Razlozi su bili: manjak vremena roditelja, preokupiranost poslom roditelja i ne mogu dobiti slobodno vrijeme kako bi s posla došli u školu, samohrani roditelj što je otežavajuća okolnost za takve roditelje da dođu u školu zbog posla, socioekonomski faktori za porodice koje žive udaljeno od škola, nezaposleni roditelji za koje su autobuske karte skupe, itd. Međutim, postojao je i jedan od ključnih razloga, a to je manjak zainteresovanosti za školske obaveze djeteta. Kroz trogodišnji rad u školama u okviru ovog projekta, aktivnosti su potencirale jačanje trokuta saradnje između škole, učenika i roditelja, jer samo na taj način se sistemski osnažuje škola kao i dijete koje je spremno oduprijeti se izazovima nasilja.

Grafikon 6: Saradnja između škole i roditelja

Ova studija je pokazala da su aktivnosti pozitivno djelovale na jačanje saradnje između roditelja i škole, ali je stanje i dalje alarmantno te su ispitanici naveli kako treba kontinuirano raditi na involviranju roditelja u školske aktivnosti, učeničke obaveze, učenje i rad kod kuće, posebno se fokusirajući na kontrolu korištenja interneta. Najveći izazov predstavljaju roditelji čija su djeca počinila nasilje u školu jer se ne odazivaju na pozive škole te najviše zabrinutosti zbog nedolaska roditelja u školu je iskazano u Srednjobosanskom kantonu:

„Saradnja roditelja je vrlo teška u smislu da roditelji najčešće, kada su u pitanju djeca koja su sudionici vršnjačkog nasilja, izbjegavaju dolaziti na roditeljske sastanke pa čak i na edukacije na koje su baš pozvani.“ (Intervju br.1, Srednjobosanski kanton);

„Saradnja je i dalje najslabija s roditeljima, pogotovo u ovoj sredini gdje je niži socijalni status, gdje su većinom majke domaćice, a zaposleni su očevi. Većinom kad pozivamo ih na informacije i roditeljske, dolaze majke. Prošli put kad sam radila radionicu sve su bile žene... Svijest jeste malo bolja i odazivaju se više nego što su prije. Vidjele su da te radionice nisu bauk, da to nije nešto gdje dođu da ih se ispituje kao da su došli u školu.“ (Intervju br. 11, Srednjobosanski kanton);

„Imamo zaista problem sa roditeljima koji ili jednostavno nisu dovoljno informisani i edukovani što se tiče toga, pa nekako smatraju da je uredu to što uradi dijete, ne vide neki veliki problem. Mi radimo, pokušavamo objasniti smjernice, protokol, naše zadatke, ali jednostavno do nekih roditelja to ne dopire. Nekad ih je teško i privoliti da dođu jer jednostavno ne žele, nemaju vremena, ne zanima ih, smatraju da znaju sve, da su dovoljno edukovani, tako da ima tu još uvijek malo problema što se tiče roditelja.“ (Intervju br. 4, Srednjobosanski kanton).

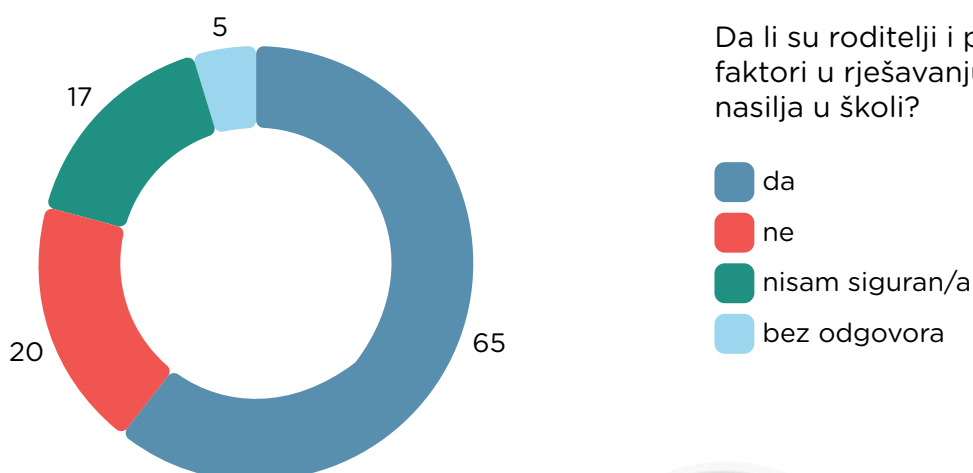
U školama gdje je saradnja s roditeljima ipak bila ocijenjena kao vrlo dobra, aktivnosti TPO Fondacije su jos više pospješile i ojačale tu saradnju:

„Kad je u pitanju saradnja sa roditeljima, u ovoj školi je saradnja sa roditeljima uvijek bila na jednom dobrom nivou. Ne mogu sad reći da nismo imali problem u tom segmentu. Saradnja je bila dobra. Međutim, kroz ovaj projekt smo dobili dodatnu podršku, dodatan vjetar u leđa. Ojačali smo neke svoje lične kapacitete da roditeljima približimo još bolje teme koje su vrlo važne i bitne za njih i za odgoj njihove djece, tako da u tom segmentu nam je projekt pomogao.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton).

Zabilježeni su i veoma dobri rezultati u određenim školama, gdje je saradnja znatno pozitivno promijenila:

„Na početku su roditelji bili dosta skeptični, pri prvom pozivu se odazvalo vrlo malo roditelja, pogotovo kad vi njima kažete ovako neku temu pa sad oni misle da će oni biti ispitivani pa se ustručavaju. Onda sam ja radila razred po razred i zvala osobno telefonom i zamolila čisto da dođu i ako im se ne sviđa da mogu ustati u svakom momentu i otići. Sada je odaziv roditelja skoro 100%. I tu se može primijetiti napredak jer ovo je mala sredina, roditelji se boje, neinformirani su, vrlo mu je bitno šta će neko drugi reći i onda su bili nekako zatvoreni. Nitko nije savršen roditelj, dogodi se problem, ajmo ga riješiti, na kraju sad jedva čekaju i u evaluacijskim listićima obavezno govore da žele još više ovakvih tema, predavanja i više su siti klasičnih roditeljskih sastanaka.“ (Intervju br. 3, Srednjobosanski kanton).

Grafikon 7: Uloga porodice

U Kantonu Sarajevo, gdje je nevladin sektor u školskim zajednicama najzastupljeniji od bilo kojih drugih kantona, u gradskim školama saradnja je relativno zadovoljavajuća, dok su edukacije TPO Fondacije pridonijele širenju znanja i razmjeni iskustava:

„Ne bih rekla da je najteža saradnja sa roditeljima iz razloga zato što u našoj školi ima jako puno edukacija sa vladinim i nevladinim sektorom i nekako su roditelji u našoj školi navikli na te edukacije, tako da je i ovaj projekt, potpuno i očekivano s naše strane, prihvaćen od strane roditelja, s tim da ovaj projekt i sve aktivnosti koje smo imali kroz projekt, pokazuje da roditelji nisu dovoljno informisani o bilo kojoj vrsti nasilja i da često, recimo, verbalno nasilje roditelji ne podvode pod nasilje i zato često govore da je to samo dječija faza, koju sva djeca imaju i koju sva djeca prolaze. Smatraju da se previše medijski govori o nasilju, što mi, naravno, kao stručni saradnici i škola ne mislimo i nekako smo vidjeli da ta informisanost roditelja treba biti povećana, posebno danas; da roditelji ne znaju toliko o nekim vrstama nasilja koje njihova djeca itekako provode i u školama, i na ulici, i na putu od kuće do škole i obrnuto.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton).

Međutim, ovakvo stanje ne vrijedi za sve škole Sarajevskog kantona. Ipak, radionice s roditeljima su dale pozitivne rezultate:

„Imamo problem neodazivanja roditelja iako škola sve učini, od pismenih, usmenih poziva, plakatiranja po naselju, u školi, samo da se odazovu roditelji. Mislim da roditelji malo osjećaju strah od svega toga i onda smo mi pribjegli jednoj aktivnosti, a to je da u okviru redovnih roditeljskih sastanaka organizujemo te radionice, da bismo im pokazali ustvari kako to izgleda i da bi razbili tu barijeru straha roditelja da ne budu prozvani, a to nije cilj na toj nekoj edukaciji ili radionici. Bitno je da se roditelj prepozna i da nauči šta da uradi u određenoj situaciji, a ne da bude ciljano prozvan, evo ovaj roditelj. Mislim da u tom pogledu treba ići polako. Rezultati se već vide. Odziv roditelja nije toliko koliki bismo mi željeli, ali je bolji nego što je bio.“ (Intervju br. 9, Sarajevski kanton).

Još jedan pozitivan primjer iz Sarajevskog kantona govori o roditeljima koji se suštinski interesuju za svoje dijete:

„Ima roditelja koji dođu i samo kažu da oni ocjene znaju, njima dijete kaže sve ocjene, interesuje ih kakvo je ono u školi. Ti su nam najdraži roditelji koji dođu, jer ocjena je stvarno promjenjiva. Svaka se može dobiti, od jedinice do petice, ali vladanje je važno.“ Ova ispitanica zaključuje kako roditelji kada najviše trebaju, a to je u vrijeme kada je njihovo dijete u pubertetu, njih u školi tada nema: „Ne možemo da nađemo modele, načina da ih zainteresujemo da dođu, da što više učestvuju u radu škole. A ako treba sa druge strane kritika, ocjene nastavnika, učenika, pojedinca, tu su automatizmom u školi. Tada nam ne fale.“ (Intervju br. 7, Sarajevski kanton).

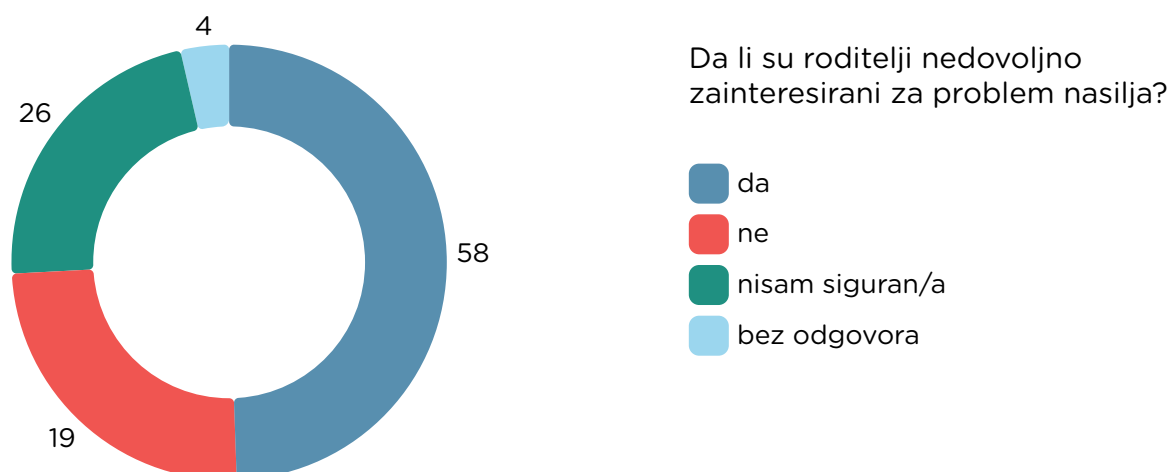
U Hercegovačko - neretvanskom kantonu su rezultati pokazali najbolju uspješnost gdje su konkretno radionice i edukativni materijali doprinijeli jačanju roditelja i školske zajednice, te samim time i njihovoj saradnji:

„Aktivnosti s roditeljima su najviše uticale na taj trokut, prije se malo radilo sa roditeljima, nismo ih mogli privoliti. Roditelji su postali svjesni da škola nije ustanova koja kažnjava, nego da mogu razgovarati, da mogu reći ako se s nečim ne slažu i da mogu s nama surađivati.“ (Intervju br. 19, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Primjetno je poboljšanja saradnja na relaciji učenik - nastavnik - roditelj. Mnoštvo aktivnosti u kojima roditelji aktivno učestvuju zasigurno povećaju međusobno povjerenje i uvažavanje. Konstruktivni prijedlozi, učešće roditelja u aktivnostima naše škole, saradnja kroz fokus grupe i grupe povjerenja doprinose poboljšanju saradnje i komunikacije.“ (Intervju br. 20, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Trudimo se pronaći najbolje rješenje. Kada pravimo radionice, pozivamo roditelje čak i individualno kako bismo im dali do znanja da je to nešto korisno, jer je to bitnije da oni dođu nego od one djece koja ne pokazuju nikakve neprihvatljive oblike ponašanja.“ (Intervju br. 22, Hercegovačko - neretvanski kanton).

Grafikon 8: Zainteresiranost roditelja za problem nasilja

Na pitanje šta ispitanici predlažu kao način za izgradnju kvalitetnije saradnje s roditeljima u budućnosti, većina ispitanika se složila da su edukacije najviše potrebne jer je neinformiranost najveći problem:

„Ono što bih ja možda poduzela jest da pošaljete neku stručnu osobu, pa da ima neko predavanje znači baš za cijelu školu, ‘ajmo reći, ili ne znam ni ja za određen dio roditelja, da roditelji i na taj način shvate bitnost toga. Možda ne bi bilo loše. Ja kažem Amra Delić bi svima dobro došla definitivno.“ (Intervju br. 5, Srednjobosanski kanton);

„Nama je vrlo bitno da se škola poveže što više sa roditeljima. Taj trokut saradnje, možemo reći, da tada jedino dolazi do nekog uspjeha. Naši roditelji su oduševljeni. Mi nismo ranije radili toliko radionice sa roditeljima i predavanja za roditelje [...] Mnoge stvari koje smo mi njima pojasnili, nisu ni oni sami znali [...] Mislim da je ovakav tip, da se i roditelji što više uključuju u nastavni proces, veoma značajan. Roditelji hoće i žele da sudjeluju.“ (Intervju br. 23, Srednjobosanski kanton).

3.5. Didaktički materijali

U okviru trogodišnjeg projekta „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“ pripremljeno je niz didaktičkih materijala: dva priručnika, Dnevnik misli, Dnevnik emocija, poster, lifleti, stripovi, animacije i dramski izrazi što je ranije detaljno opisano. Cilj je bio osigurati nastavnicima didaktičku podršku koju mogu koristiti u nastavnim i vannastavnim aktivnostima.

U ovoj studiji, poseban dio je posvećen analizi navedenih publikacija. U cilju saznanja koja od publikacija je bila najpraktičnija za rad, ispitanici su dali svoja obrazloženja prilikom navođenja publikacija koje su im najviše bile korisne u radu s djecom ili roditeljima, ovisno o kojoj publikaciji je riječ.

Većina ispitanika je odgovorila da su sve publikacije nastale tokom ovog projekta bile jako korisne, posebno iz razloga što su autori vrloiskusni stručnjaci čije su tekstove pratili mnogi primjeri iz ličnih i profesionalnih iskustava te su uz teorijske dijelove pripremili i dodatne dokumentacije sa smjernicama za praktični rad. Upravo iz tog razloga, ispitanici su naveli kako su ove publikacije imale dvostruku korist, jedna je teorijska gdje su pedagozi, nastavnici, učenici i roditelji širili svoja znanja, dok su prilagođene radionice i ostale smjernice za praktični rad bile od posebne koristi jer su pružile mogućnost za realizaciju efektnih nastavnih i vannastavnih časova.

U svojim odgovorima, posebno su se isticali Priručnik za jačanje kompetencija nastavnika u radu s djecom, Priručnik za jačanje partnerstva nastavnika i roditelja, te „Dnevnik emocija“:

„Koristimo oba priručnika i „Dnevnik emocija“, stalno nešto kopiram iz ovih publikacija. Praktični su i uštede i vremena i truda jer daju konkretne smjernice

za rad. Imamo gotove sve materijale, znači samo treba uzeti i raditi.“ (Intervju br. 3, Srednjobosanski kanton);

„Priručnici o jačanju kompetencija nastavnika u radu sa roditeljima i jačanje kompetencija nastavnika u radu sa učenicima. Te su se u starijim razredima pokazale jako efikasne i dobre, a “Dnevnik emocija” u nižim razredima.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton);

„“Dnevnik emocija” i publikacija u vezi sa radom s nastavnicima i učiteljima. To su mi najbolje, kolege znaju za njih, sve kolege ih koriste.“ (Intervju br. 9, Sarajevski kanton);

„Oba priručnika bih stavila u podjednakoj mjeri važnosti, jer jačanjem kompetencija nastavnika jačamo kompetencije i učenika i roditelja, i kao takvi možemo dati jedino rezultat smanjenja stope vršnjačkog nasilja, tako da su oba priručnika fantastična.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton);

„Ono što mi je bilo najkorisnije u prošloj školskoj godini jeste “Dnevnik emocija” koji smo mogli iskoristiti za roditelje i kroz priče, pjesmice i kroz konkretne primjere, da su se pojedini roditelji rasplakali na radionici. Baš se vidjelo da je probudilo emocije i da je utjecalo na njih.“ (Intervju br. 11, Srednjobosanski kanton);

„Izdvojila bih priručnike za rad u kojima imamo razrađene prijedloge radionica koje nastavnici koriste u radu s djecom i sa roditeljima i koje se često modifikuju i kombinuju s drugim radionicama, zavisno od potrebe odjeljenja.“ (Intervju br. 22, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Dvije publikacije koje se tiču jačanja kompetencija nastavnika sa razrađenim radionicama za učenike i za roditelje. One su zaista praktične, razumljive i korisne.“ (Intervju br. 17, Hercegovačko - neretvanski kanton);

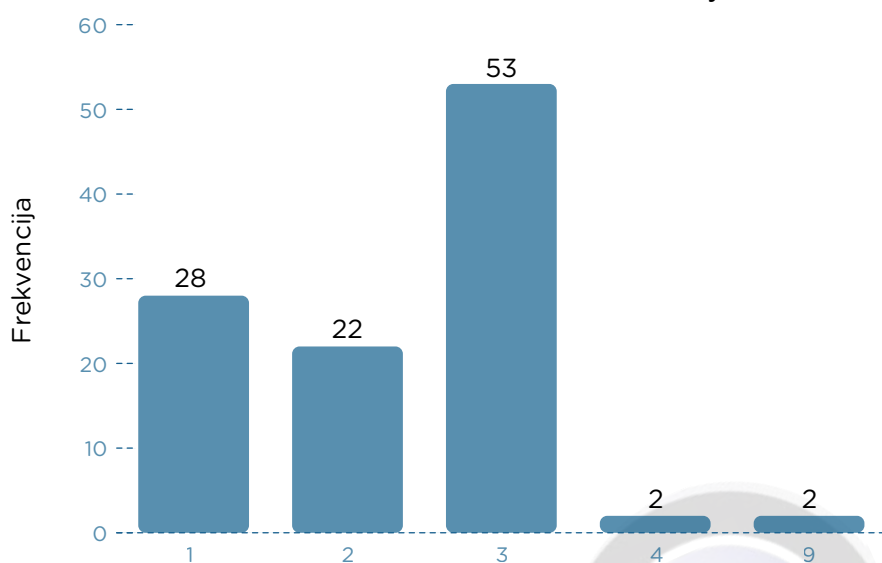
„“Dnevnik emocija” lično meni puno pomaže u mom radu, onda ga preporučujem kolegama koje se uključuju u određene aktivnosti“ (Intervju br. 28, Sarajevski kanton).

3.6. Osviještenost o rodno zasnovanom nasilju

Sve projektne aktivnosti (Poglavlje 2. 2.) pedagozi su ocijenili kao vrlo uspješne navodeći da se svijest pedagoga, nastavnika i učenika o rodno zasnovanom nasilju značajno povećala.

1. Fizičko, psihološko i seksualno nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=28)

Grafikon 9: Definicija rodno zasnovanog nasilja

2. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema djevojkama i ženama koje se zasniva na pretpostavkama o njihovom podređenom položaju u društvu (f=22)
3. Fizičko, psihološko, i seksualno nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=53)
4. Isključivo fizičko nasilje muškaraca prema ženama i žena prema muškarcima (f=2)
5. Bez odgovora (f=2)

„Osviještenost o rodno zasnovanom nasilju nije bila tolika prije, TPO Fondacija je doprinijela osvještenju.“ (Intervju br. 25, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Mislim da jeste i upravo ta terminologija o kojoj ste vi sad govorili, ustvari vaše publikacije su pomogle, posebno roditeljima da te termine malo razdvojimo, da više govorimo o rodno zasnovanom nasilju, da nekako sebi priznamo da ono jeste prisutno, bez obzira na status porodice i sve ostalo, ono je itekako prisutno, uz to vršnjačko nasilje.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton);

„Mnogo nam je svima pomoglo da razvijemo svijest o rodno zasnovanom nasilju, prije o tome nismo ni razmišljali.“ (Intervju br. 12, Srednjobosanski kanton).

Za mnoge je tematika o rodu bila od posebnog značenja, posebno jer se nikada pitanje roda nije postavljalo u školama ni od strane ministarstava obrazovanja, školskog menadžmenta ili nevladinog sektora:

„Meni su lično ove edukacije jako puno pomogle. Nisam se ranije bavila rodno zasnovanim nasiljem. Nisam se uopšte bavila ni rodom ni spolom dok nisam upoznala vas, TPO Fondaciju. Znači, rod i spol je za mene bila nepoznanica. Nisam gledala sebe ni kao žensko ni kao muško. Ja sam samo išla nekim svojim pravcem. Međutim, kad sam počela da učestvujem na vašim seminarima i programima, vidjela sam da postoji problem i da druge žene i inače da ljudi,

neću reći samo žene, da ljudi imaju problem sa rodom, sa pozicijama na osnovu spola, a da ne govorim i rodno zasnovanom nasilju u svojoj porodici, na poslu, u karijeri. Meni je jako puno pomoglo i otvorilo mi je nove vidike, sada se bavim time, više izučavam, više čitam i čak se uključim u određene programe kao trener, kao predavač upravo na tu temu, a dosta je i nastavnicima pomoglo. Nastavnici sad više obraćaju pažnju u razredu kada je u pitanju položaj dječaka i djevojčica u odjeljenju, vokabular koji koriste je veoma bitan u svojoj redovnoj priči, kako percipiraju muško - ženske odnose u odjeljenju. TPO je prva fondacija koja je pokrenula priču o rodno zasnovanom nasilju i o odnosima u okviru roda i spola.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton).

Interesantna su zapažanja kod ispitanika kod kojih je zapažena rodna osviještenost u jezičkoj formi:

„Vodimo računa. I kod mene je prije pisalo na vratima „pedagog“, a ne „pedagogica“. Kad se predstavljam bilo je „pedagog osnovne škole“, a ne „pedagogica u osnovnoj školi“ [...] Kad pišemo određene dopise i ako ne napišemo učenik / učenica, nastavnik / nastavnica [...] Već se to u svijesti budi. Osjetim da sam napravila tu omašku i da bi trebalo napisati. Dosta više nego na početku, jer stvarno smo slabo bili osviješteni. Nismo uopšte o tome razmišljali, u tom smjeru nismo razmišljali na početku.“ (Intervju br. 11, Srednjobosanski kanton).

Neki od ispitanika smatraju da, iako postoje pomaci, ove teme se trebaju nastaviti raditi i prenositi na nastavnike i nove generacije:

„U suštini da, ima pomaka, ali mislim da idalje treba raditi na tome. Mislim da čak i sa nastavnicima još treba raditi na tome i svakako nastaviti sa provođenjem „16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja“. Djeca jesu osviještenija ali svake godine dobivamo nove generacije kojima je potrebna i ta aktivnost a dobivamo i nastavnike od kojih svi nisu prošli edukacije i za koje mislimo da nisu dovoljno osviješteni. Zato bi trebalo nastaviti raditi na tome.“ (Intervju br. 22, Hercegovačko-neretvanski kanton);

„Bolje se poznaje tematika ali se mora puno više raditi, iako ne primijetimo u školi to. Dječaci su dominantniji u razredu, a djevojčice poprimaju jedan oblik ponašanja koji je povučeniji, manje izražavaju svoje emocije, a dječaci postaju agresivniji u govoru i prostotama koje vrijeđaju djevojčice, tako da se još puno tu mora raditi.“ (Intervju br. 21, Sarajevski kanton).

S obzirom na predrasude o tematikama u vezi sa rodom i rodnim pitanjima, u nekim školama su ovakve teme dočekane sa velikom sumnjom. Međutim, i u ovom segmentu su zapaženi pozitivni pomaci:

„U početku jeste bio problem pogotovo s nastavnicama katoličkog vjeronauka. Znam da sam prošle godine isto na sjednici učiteljskog vijeća čitala šta je rodno zasnovano nasilje i sad je već malo educiranije“. (Intervju br. 26, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Ja bih rekla da je TPO Fondacija pridonijela povećanju znanja o pitanju roda i rodnog nasilja. Međutim, mi smo praktikovali da iskustva koja smo dobili pohađajući vaše seminare, repliciramo na Nastavničkom vijeću tako da zapravo svi dobiju informaciju, međutim, mislim da na tome trebamo još raditi, definitivno, i da to nije u dovoljnoj mjeri i da zapravo iz godine u godinu moramo jačati kapacitete nastavnika kad je u pitanju ta tematika.“ (Intervju br. 10, Sarajevski kanton);

„TPO Fondacija je ponudila značajne edukacije i saznanja koja smo primjenjivali kroz edukativne radionice i aktivnosti u okviru preventivnih programa u školi. Nekako su i nastavnici i roditelji skeptično pristupali pojmu „rodno“ zasnovanog nasilja, kroz praksu rada nekako ih je to najviše asocijalo na istospolne parove što je uvijek izazivalo neku vrstu sumnje i dodatnih informacija.“ (Intervju br. 20, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Malo, malo drugačije. Teoretski da, a koliko je sad to praktično, ne bih u to ulazila, ali mislim da praktično se vrlo malo pomaklo, vrlo malo, možda mlađa raja, ali ovo status quo.“ (Intervju br. 7, Sarajevski kanton).“

3.7. Uzročnici rodno zasnovanog i vršnjačkog nasilja

Kada je riječ o uzrocima nasilja, nasilnih ponašanja i neprihvatljivih ili neprimjerenih ponašanja u školi kod djece, rezultati Baseline studije iz 2017. godine su pokazali da uzročnici mogu biti različiti ili skup različitih faktora koji utiču na nasilno ponašanje kod djece. Većina ispitanika se složila da dijete svoju porodicu smatra role - modelom. Kopirajući ponašanje jednog ili oba roditelja, takvo ponašanje prihvata kao normalno i prihvatljivo. Stoga se većina ispitanika složila da je disfunkcionalna porodica, porodica u kojoj je jedan roditelj ovisan o alkoholu ili drugim ovisnostima i gdje je nasilje u većini slučajeva posljedica takvih ponašanja, rezultira nasiljem i kod djeteta. Tome doprinose i loša finansijska porodična stanja, vrlo nisko obrazovanje, zanemarenost djeteta itd.

U završnoj Baseline studiji smo postavili isto pitanje ispitanicima s ciljem usporedbe rezultata s rezultatima studije urađene prije tri godine. Većina ispitanika se složila da nasilje potiče iz kuće, međutim socioekonomski faktori nisu uvijek razlozi koji potiču nasilje u kući. Ispitanici smatraju da su manjak provedenog vremena s djetetom i zanemarivanje ozbiljniji problemi u porodici koji potiču nasilje kod djece. Međutim i za takve odnose u porodici, većina ispitanika smatra odgovornim društvo i teško stanje u državi. Razloge nasilja kod djece ne možemo tražiti jedino u porodici, oni se moraju sagledati iz drugih perspektiva. Mnogi ispitanici su se složili da je nasilje u porodici posljedica nasilne zajednice, odnosno disfunkcionalnog društva, te da se nasilje mora analizirati iz različitih prizmi društva koje uveliko diktira odnose mladih generacija:

„Mislim da, globalno ako gledamo, porodica, tj. obitelj je prioritetna u razvoju zdrave ličnosti djeteta. Međutim, naše cjelokupno društvo na ovoj razini na kojoj sada funkcionira, potiče nasilne oblike ponašanja. Od medija, televizije,

od dostupnosti sadržaja, nema cenzure, nema kontrole, djeci je dostupno sve, doslovno sve što se prezentira i na televiziji, internetu, jednostavno ovo vodi ka jednom općenito teškom psihičkom stanju.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton);

„Uzrok ekonomski i porodica djelimično, ali ne mora značiti. U posljednje vrijeme ima i grupa gdje su roditelji situirani, a da imaju dijete koje nema zadovoljene potrebe, mada je sve veći broj roditelja koji žive razdvojeno, koji nemaju riješen status, i zapravo djeca ne znaju gdje pripadaju. Danas imamo situaciju gdje nemamo saradnju s roditeljem, već s dedom, nanom, tetkom, nemamo riješeno pitanje starateljstva nad djetetom“. (Intervju br. 10, Sarajevski kanton);

„Ne mogu to svesti da su uzročnici nasilja baš siromašne porodice. Mi imamo disfunkcionalne porodice i porodice koje imaju materijalno dobar status i obrazovane porodice, ali su disfunkcionalne. Znači, imamo djece iz takvih porodica koja su čak meni više asocijalna, znači, materijalno obezbijedene porodice, obrazovane porodice, ali su disfunkcionalne porodice, jer ja vidim da su disfunkcionalne porodice upravo po ponašanju njihove djece u školi koja nastoje taj neki model ponašanja svoje porodice prenijeti ovdje u razrednu zajednicu.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton).

Jedna od ispitanica je istakla posebnu zabrinutost općeg stanja u društvu zbog kojeg, po njenom mišljenju, porodice zapadaju u stanja disfunkcionalnosti, odnosno, društvo im ne omogućava ispunjenje njihovih uloga kao majki i očeva kako bi inače trebali:

„Meni je veći problem nedostatak vremena, zato što roditelji previše rade. Mame mojih učenika doslovno vide dijete kad krene spavati ili ga i ne vide. O očevima da i ne govorim. U ovom našem području je dosta očeva u inostranstvu na radu, majke su same sa djecom i te majke rade, pa starija djeca preuzimaju odgovornost za mlađu djecu, što mi je prestrašno. Veći je problem nedostatak, odnosno nekvalitetno provedeno vrijeme s djecom. Roditelji rade po 10 i 12 sati u smjenama, vezani su prijevozom, po djecu dođe ko stigne od bake, djeda, tetke, ujne, non stop moraju nam se javljati jer mi ne znamo ko su ti ljudi, jer roditelji ne stižu.“ (Intervju br. 3, Srednjobosanski kanton).

Neizostavan faktor koji uveliko utiče na nasilno ponašanje djeteta su moderne tehnologije, društvene mreže i igrice. Ovo je odgovor koji se smatra drugim najvećim uzročnikom nasilja:

„Složila bih se da idalje stoji porodica kao jedan od faktora, međutim, i društvene mreže, mediji jako veliki utjecaj imaju na učenike i da je to možda negdje sad se približilo porodici. Ta dva faktora, a da nismo mi kao škole, rekla bih, dovoljno osnažene, kako reagirati i kako pomoći, i roditeljima i učenicima zbog tih faktora.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton);

„Koliko god ima prednosti mobilna tehnologija se u tom segmentu negativno odrazila da djeca nemaju onu smirenost koju su imali prije i da su jako nervozni, da dolaze nenaspavani na nastavu jer su poslije ponoći koristili mobitel, da te igrice djeluju u tom adrenalinskom smislu, da im rasplamsaju emocije, da nema

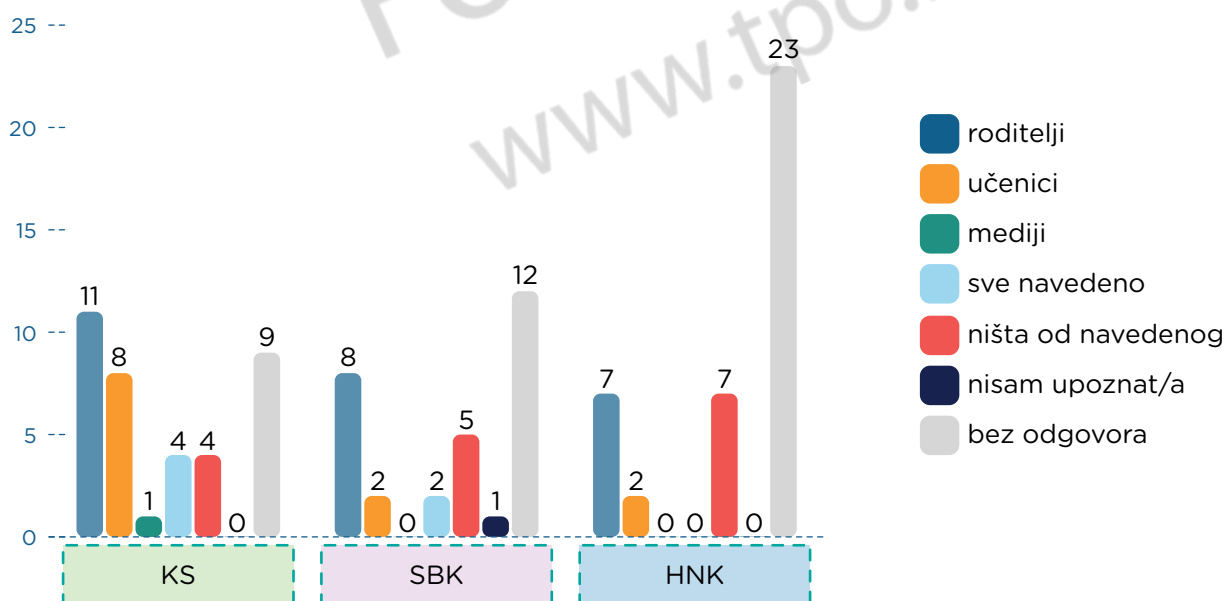
više one smirenosti i mislim da je onako agresivnije sve, veća je brzina, ishrana je agresivna, tako da pored disfunkcionalne porodice ozbiljan problem jesu video igrice za koje kažu istraživanja da na mozak utječu negativno.“ (Intervju br. 17, Sarajevski kanton);

„Djeluje kao da su u fokusu konflikti i nasilje među učenicima započeti putem društvenih mreža koji se ponekad prenesu iz okruženja u školu. Jako teško je kontrolisati komunikaciju putem društvenih mreža, ali u rješavanju i ovih konflikata među učenicima aktivno uključujemo porodice ili staratelje kako bismo uspješno riješili novonastalu situaciju.“ (Intervju br. 20, Hercegovačko-neretvanski kanton).

U ovom dijelu studije o uzročnicima nasilja smo doznali za nove izazove i prijetnje novim generacijama ali i cijelom društvu. Samokažnjavanje se spominjalo nekoliko puta kroz realizovane intervjuje, posebno u Kantonu Sarajevo, gdje su ispitanici pomenuli slučajeve vezane za učenike koji su, kao posljedicu svog stanja, utočište pokušavali pronaći u samokažnjavanju. O ovoj tematici TPO Fondacija je posvetila poseban edukativni program kada je pedagoge obučila za trenere u oblasti poremećaja ponašanja i emocija kod djece i adolescenata. Nakon treninga za pedagoge, pedagozi su svojim školskim kolektivima održali niz treninga kako bi se informiranost o ovoj tematici proširila na cjelokupnu školsku zajednicu. Upravo ove edukacije su pomogle u prepoznavanju i rješavanju slučajeva:

„Veći su uzročnik pjesme koje se puštaju i internet, to je zasigurno, nisu više čak ni filmovi toliko koliko su društvene mreže. Mi smo imali problem sa samokažnjavanjem, koje su djeca vidjela preko interneta. Mi ne možemo da prodremo u misli novih generacija.“ (Intervju br. 21, Sarajevski kanton).

Grafikon 10: Ko najviše doprinosi nasilju?

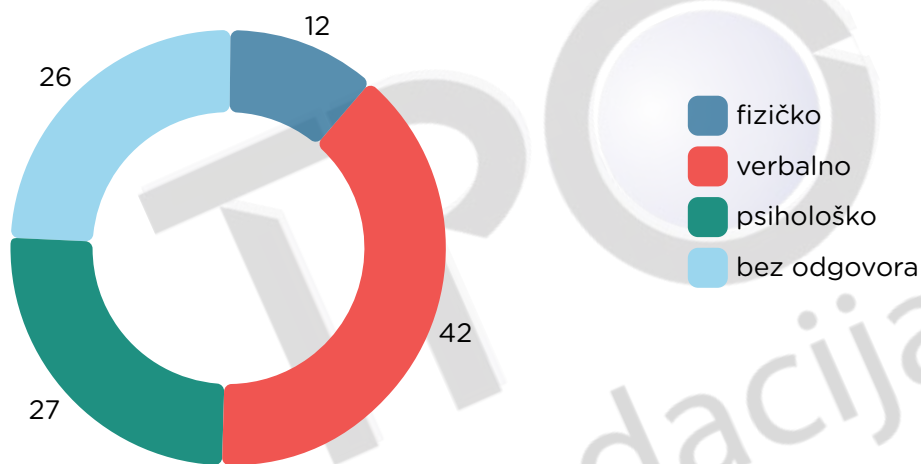

Na pitanje ko najviše doprinosi nasilju većina nastavnika iz sva tri kantona su se složila da su to roditelji, učenici i mediji zajedno. (grafikon 10). Međutim, zanimljivo je da na ovo pitanje veliki broj nastavnika nije dao odgovor, tj. nije odabrao niti jedan od ponuđenih.

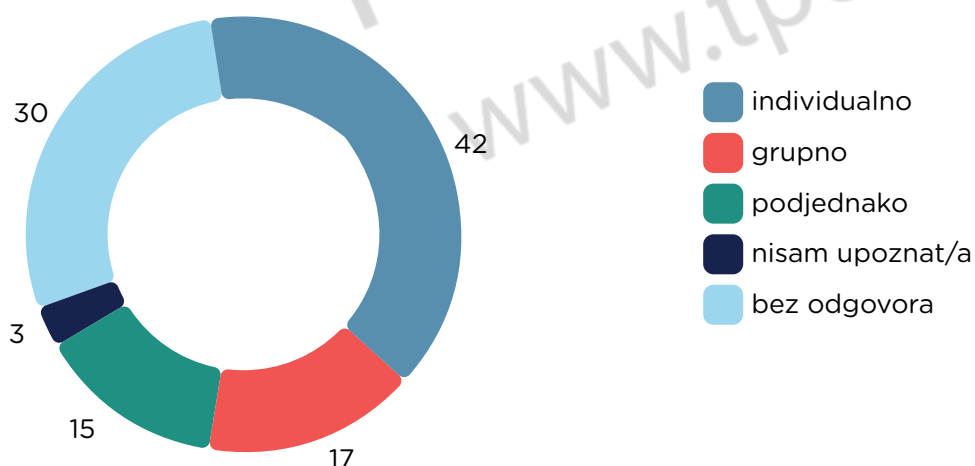
3.8. Uočavanje i rješavanje psihološkog nasilja

Nastavnici iz sva tri kantona FBiH su, kao najčešći oblik nasilja izdvojili verbalno nasilje, a zatim psihološko, dok je fizičko nasilje najmanje zastupljeno (grafikon 11). Individualno nasilje je češće među učenicima nego grupno (grafikon 12).

Grafikon 11: Vrste nasilja u školama

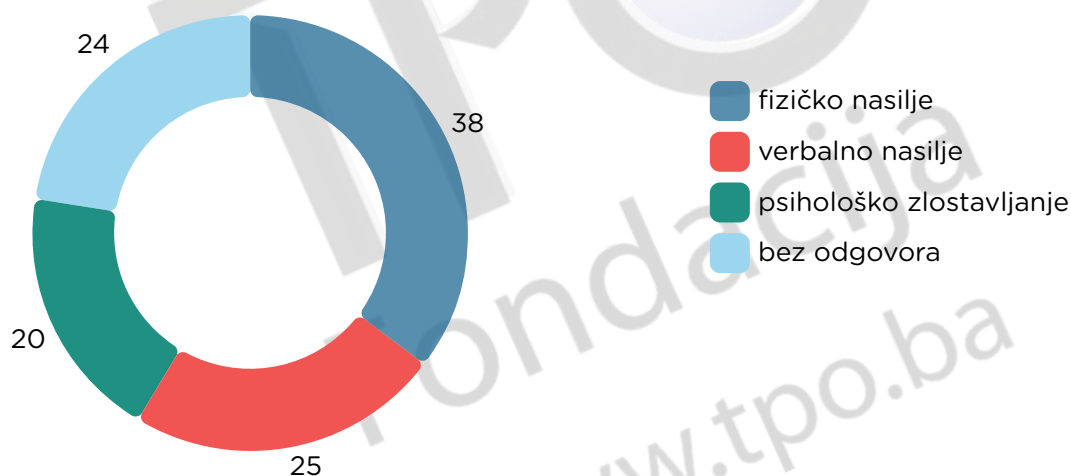
Grafikon 12: Individualno i grupno nasilje

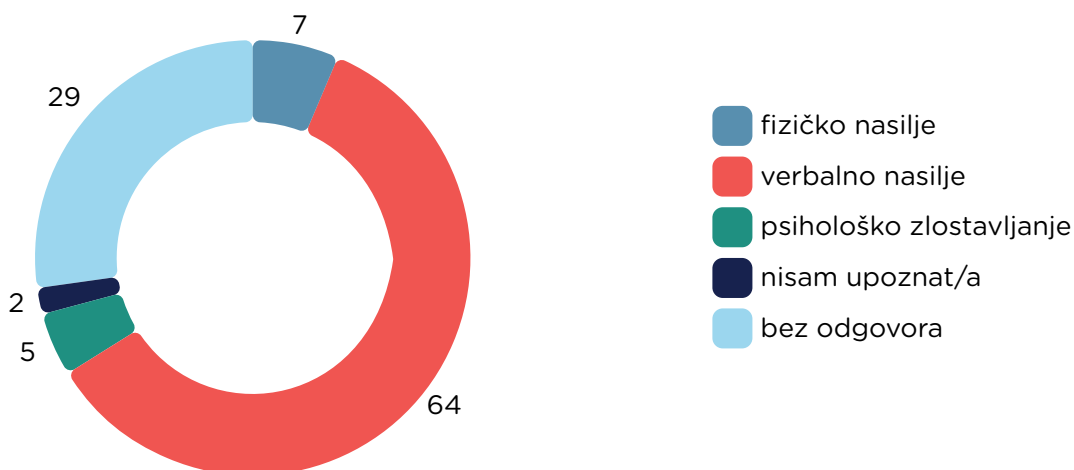
Rezultati ranije studije su kod ispitanika izazvali zabrinutost u vezi sa psihološkim nasiljem, koji podrazumijeva i niz drugih oblika nasilja, poput nasilja putem interneta, verbalnog nasilja, itd. Ispitanici su prvenstveno skretali pažnju na lakše uočavanje fizičkog nasilja, jer je ono vidljivo, a samim time brže i efikasnije rješivo. Međutim, u slučaju psihološkog

nasilja, svi ispitanici koji su učestvovali u ranijoj studiji: pedagozi, nastavnici, psiholozi i socijalni radnici su rekli kako je psihološko nasilje jako teško primijetiti i da tu ključnu ulogu ima nastavnik, učitelj i razrednik, kao i drugi učenici u razredu. Dodajući ovome činjenicu kako se nasilje ranije nije prijavljivalo i o tome se puno manje razgovaralo, ovakvi slučajevi nasilja su trajali znatno duže. Obično su se rješavali kada bi se dijete, u većini slučajeva djevojčica žrtva psihološkog nasilja, požalila roditeljima, koji bi naposljetku prijavili slučaj u školi. Ispitanici su priznali kako nedostaje saradnje i sa samim učenicima koji su prvi u saznanju da psihološko nasilje u razredu postoji ili da ima potencijala za to. Stoga je bilo vrlo važno da se u periodu od tri godine, koliko je trajao ovaj projekt, pokuša iznaći rješenje u pravovremenom prijavljivanju i suzbijanju ovih oblika nasilja. Na ovom problemu se mnogo radilo, ali rezultati Završne Baseline studije su pokazali da je ovo sve veći izazov jer je puno više uzročnika psihološkog nasilja. Jedan od glavnih uzročnika su društvene mreže, gdje anonimno, javno ili privatno, žrtve, obično djevojčice, dobivaju poruke uvredljivog sadržaja, a to sve vodi ka većem krugu počinitelja nasilja nad istom žrtvom.

Grafikon 13: Vrste nasilja među dječacima

Grafikon 14: Vrste nasilja među djevojčicama

Iz grafikona 13 se može zaključiti da je i dalje među dječacima najzastupljenije fizičko nasilje, ali da i verbalno i psihološko pune ne zaostaje. Kod djevojčica je ipak najzastupljenije verbalno nasilje (grafikon 14).

Ispitanici su ovaj izazov različito okarakterisali:

„Kad kažemo psihološko, najčešći oblik nasilja u novijim pokazateljima su ti da su učenici uključeni ili isključeni iz određene viber grupe, nemaju dostupnu informaciju, neko je objavio fotografiju za šta nije bio prethodno saglasan, tako je to možda najdominantniji oblik psihičkog nasilja u smislu da nam ni djeca ni roditelji nisu spremni. Kroz odjeljensku zajednicu vrlo često razgovaramo i upućujemo učenike da govore o tome, da se obrate razredniku. Ponekad se dijete obrati drugarici, drugu, pa je taj drug smjeliji i porazgovara s razrednicom. Uglavnom, na početku je najvažnije doći do informacije, a onda dalje postoje određeni hodogrami, koraci kako postupati. U svakom slučaju, prvo se obavještava roditelj, savjetodavno se radi, onda se procjenjuje, dogovore se određeni koraci, onda se procjenjuje šta dalje, koga treba uključiti.“ (Intervju br.28, Sarajevski kanton);

„Obično kad saznam za psihičko nasilje već to bude poprilično kasno, a onda razgovaram grupno sa čitavim razredom, onda pojedinačno. Neophodna je suradnja s roditeljima.“ (Intervju br. 27, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Dječaci su agresivniji što se tiče fizičkog nasilja, a djevojčice su tihe, ali rade više psihičko nasilje nad učenicima, manifestira se kroz izbjegavanje, odnosno odbacivanje iz grupe ili ignoriranje, ili omalovažavanje. Što se tiče psihološkog nasilja, tu ja kao pedagog manje mogu prepoznati takvog učenika. Više ga može prepoznati njegov odjeljenski starješina i predmetni nastavnici koji svakodnevno ulaze u razred. Oni mogu vidjeti da li je to dijete koje je bilo prije otvoreno, komunikativno, da li se povuklo u sebe, da li su primijetili neke promjene na njemu. Imala sam slučaj internetskog nasilja. Djevojčica se slikala do pasa gola i slala slike dječacima iz srednje škole. Tu sam se ja postavila kao njena majka jer ona majku nema, otac je alkoholičar. Ko je dijete imao uputiti?! Od tada ja svakodnevno sa njom razgovaram.“ (Intervju br. 23, Srednjobosanski kanton).

Na pitanje kako rješavaju slučajeve psihološkog nasilja, većina odgovora se svodilo na individualne i kolektivne razgovore sa psihologom, pedagogom, razrednikom ili roditeljima. Kako bi uvidjeli potencijalno neprihvatljivo ponašanje kod određenog učenika, ispitanici su rekli kako je najbolje pratiti ponašanje učenika. To u najboljem slučaju rade nastavnici, ali zbog velikog broja učenika u odjeljenju, pedagogi ili psiholozi nerijetko izlaze na male i velike odmone kada proučavaju ponašanja učenika, jer kako neki tvrde, u neformalnim razgovorima i kada nisu na času, učenici se opuste i pokazuju svoje prave namjere i svoja prirodna ponašanja. Neki odgovori su bili:

„Posvećujem sate razrednog odgoja, realizujem teme kao pedagog, radimo komunikaciju, i vrlo često se djeca na tim satima otvore. Nemaju straha da razgovaraju šta je problem, najčešće u osmom i devetom razredu je problem elitizma. Edukacije jesu poželjne, pogotovo u preventivnom smislu, djelovanju,

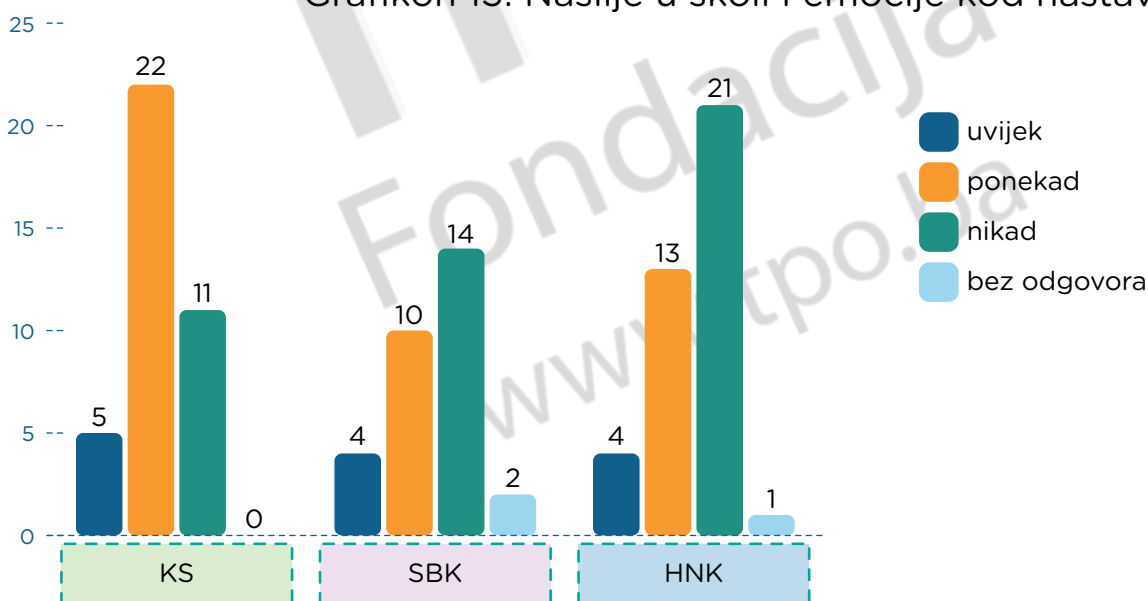
kada je u pitanju elektroničko nasilje, a ovo fizičko nasilje se na sreću smanjuje i možemo slobodno reći da je ono smanjeno možda negdje do 70% slučajeva izričitog fizičkog nasilja. Ali se zato povećava na drugoj strani.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton);

„Akcent stavljamo na izgradnju povjerenja, uvažavanje učenika, nastojimo izgraditi zajednicu u kojoj će učenici sami skrenuti pažnju ukoliko nastavnici ne uoče određeni konflikt među učenicima, fizičko nasilje je zamijenjeno verbalnim i socijalnim, upotrebom društvenih mreža. Osnajujemo učenike i učenice da budu pravedni, aktivno uključujemo roditelje uz određene smjernice za mogućnost praćenja i prevencije nepoželjnih oblika ponašanja kod djece.“ (Intervju br.20, Hercegovačko - neretvanski kanton).

Neki ispitanici posebnu pažnju posvećuju ponašanju učenika, kao vid uočavanja i efikasnijeg rješavanja problema:

„Neko se osjeća i deprimirano, neko se osjeća i poniženo, neko se osjeća omalovaženo, neko nekog vrijeđa [...] Jednostavno, kroz razgovor se moglo primijetiti da nastavnici sada drugačije postupaju, dok ranije nisu obraćali pažnju na to. Prije je vrijedilo pravilo da ukoliko vidim modricu tada ću i reagovati, ali sad više obraćaju pažnju i na ove druge signale ako se pojavljuju.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton).

Grafikon 15: Nasilje u školi i emocije kod nastavnika

Na osnovu grafikona 15 se može uočiti da nastavnici ponekad osjećaju strah kada se treba pozabaviti nasiljem. U prethodnoj Baseline studiji, dominirao je odgovor da nikada ne osjećaju strah.

3.9. Internet nasilje kao najveći izazov školske zajednice, roditelja i novih generacija i informacijska pismenost

Posebna pažnja se posvećuje internet nasilju. Ovaj oblik nasilja se prožima kroz skoro sve teme i tipove nasilja i predstavlja jedan od najvećih izaziva za školu, roditelje, učenike i zajednicu. Informacijska pismenost kao modalitet u sprječavanju neadekvatnog korištenja interneta, jedan je od ključnih potencijala u rješavanju suštinskih problema u vezi sa mnogim neprihvatljivim oblicima ponašanja koji su uzrokom ili posljedicom vezani za tehnologiju, odnosno korištenje interneta kod mladih osoba bez kontrole itd. U slučaju kakav imamo u školama, a to je da predmeti informatike ne prate rapidnu tehnološku modernizaciju s akcentom na učenju o pravilnom korištenju interneta, kao i činjenici da djeca imaju veće znanje o korištenju interneta od svojih roditelja, učenici dobivaju preveliku slobodu i suočeni su s rizicima nasilja. Prevelika sloboda, bez kontrole, supervizije ili cenzure, kao i pretjerano provođenje vremena na internetu u izolaciji, ukazuje na velike probleme i buduće ključne izazove u općoj izgradnji novih mladih ličnosti. TPO Fondacija je pokušala alarmirati na ovaj problem, kako institucionalno tako i da edukacijama osvijesti roditelje, koji imaju ključnu ulogu i odgovornost nad djetetom i njegovim postupcima. Svijest o opasnostima interneta za sada je podignuta na novu razinu. Međutim, na ovom polju se treba jako puno raditi i u budućnosti.

Ispitanici su u ranijoj studiji govorili kako internet nasilje jeste problem, dok je za većinu škola prevencija bila zabrana korištenja mobitela u školi. Mnoge škole nisu u mogućnosti provoditi ni taj pravilnik zbog negodovanja i neslaganja roditelja, što dodatno govori o potrebama edukacija s roditeljima i jačanju saradnje sa školskom zajednicom. U ovom istraživanju, rezultati su pokazali najmanji pomak, radi se većinom isto kao i ranije, u redovnim programima idalje su nedovoljno profesionalno stručne osobe koje bi trebale pospješiti obrazovanje o informacijskoj pismenosti, dok je jedina prevencija pokušaj zabrane korištenja mobitela u školi:

„Nastavnici informatike nedovoljno koriste svoja znanja, mada se radi, ali ipak to nije dovoljno.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton);

„Internet nasilje zauzima sve više maha i nismo spremni za taj izazov. Mislim da nije jedina prevencija nedonošenje ili korištenje mobitela u školi, s tim da učenici jedan dio vremena provedu u školi, a drugi dio vremena provedu kući, gdje ako roditelji nisu dovoljno edukovani, nemamo zaštitu djece. I dalje nismo uradili neku veliku preventivnu mjeru samo što učenici ne donose mobilni, čak može biti i kontraefekt ako im zabranite donošenje mobitela da će izraziti veću želju kad se vrate kući da provode više vremena na mobitelu. Mislim da bi to bilo jako korisno. Za sad to nemamo. Mislim da većina škola nema informacijsku pismenost. Bilo bi jako korisno, posebno sad kada je prisutno internet nasilje.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton).

Posebna kritika je upućena roditeljima, bez čije podrške i aktivnog involviranja, školska zajednica ne može napraviti ni najmanje pomake:

„Internet nasilja ima jako puno, kao i uvredljivih komentara, fotošopiranih fotografija i govora mržnje. Edukacija o internetu i kada ima, odazovu se nastavnici ali ne i roditelji koji ne dopuštaju nekontrolisano korištenje interneta kojeg djeca zloupotrebljavaju za plagiranje lektira. Zapravo za to vrijeme prate sadržaje neprilagođene njihovom uzrastu i sa dosta nasilja.“ (Intervju br. 7, Sarajevski kanton);

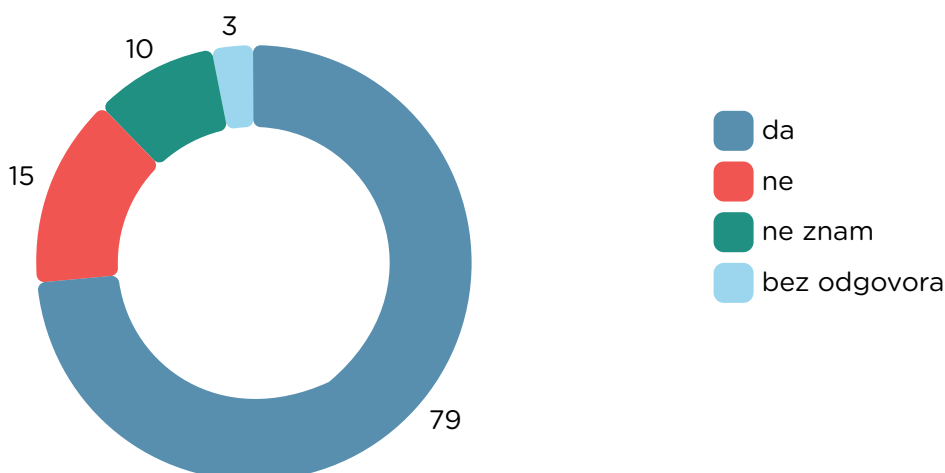
„Smatram da je rješenje komunikacija s roditeljima. Roditelji su ti koji moraju biti u tijeku šta njihovo dijete radi. Može njihovo dijete biti žrtva, ne mora biti njihovo dijete nasilnik. Ne može se rješavati problem da se nešto ne izostavi jer se sve nadovezuje. Ako digitalno nasilje nastane kući, dijete kao nasilnik ili žrtva kao takva dolazi u školu i nasilje se nastavlja, mi moramo biti dio toga. Obvezno trebaju predavanja o digitalnoj pismenosti i upotrebi, na koji način to koriste, za koje svrhe, elektroničke medije [...]“ (Intervju br. 8, Srednjobosanski kanton).

Jedini izlaz iz problema je osnaživanje školske zajednice, roditelja i učenika kroz kontinuirane, ne jednokratne ili povremene edukacije, već redovne programe uvrštene u obavezne planove i programe školske godine:

„Zabrana mobitela nije dovoljna metoda prevencije. Mi smo u nekoliko navrata imali edukacije, radionice, predavanja za djecu o internet nasilju i tim podacima koje oni dijele i ostavljaju na internetu, to jesmo radili u nekoliko navrata, ali nemamo neki program koji sad provodimo konkretno da znamo i vremensko to neko trajanje i osobu koja ga provodi.“ (Intervju br. 26, Hercegovnačko - neretvanski kanton).

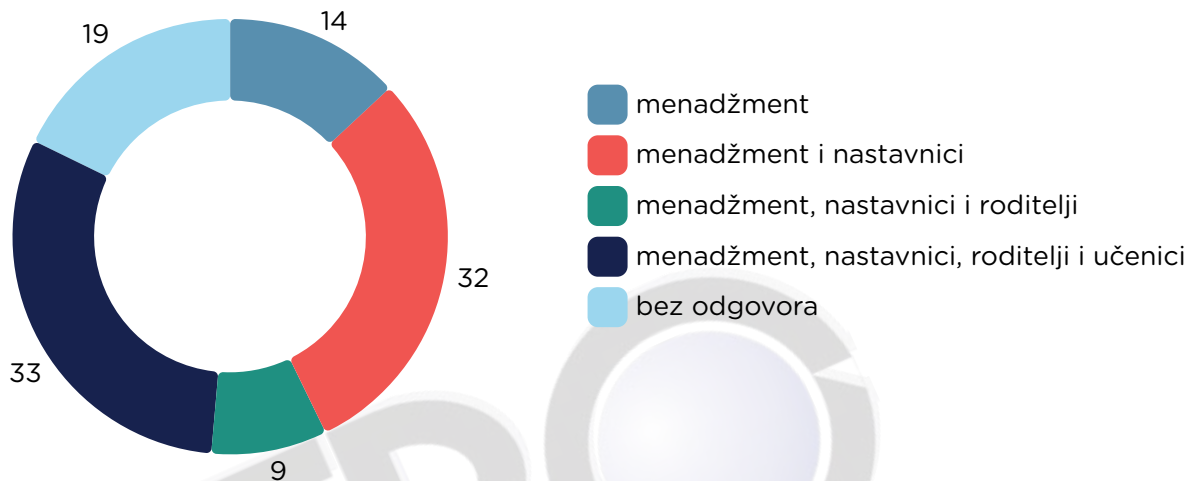
3.10. Uključenje šire zajednice zarad rješavanja slučajeva vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u školi

Grafikon 16: Interni protokol

Prema odgovorima ispitanika u većini škola postoji Protokol o postupcima u slučajevima nasilja s kojim su nastavnici, menadžment, roditelji i učenici upoznati. Ipak, veliki broj nastavnika je izjavio da su s Protokolom upoznati samo menadžment i nastavnici.

Grafikon 17: Ko je upoznat s Internim protokolom?

Uključenje šire zajednice, podrazumijevajući prvenstveno institucije poput Centra za socijalni rad, Centra mentalnog zdravlja, Policiju ili ministarstva obrazovanja, predstavlja neizostavnu kariku u rješavanju težih slučajeva nasilja kod djece, posebno ukoliko se dešava u školi. Ministarstva obrazovanja Kantona Sarajevo, Srednjobosanskog i Hercegovačko-neretvanskog su kreirali Protokol u slučaju nasilja u školi, koji obuhvata saradnju i odgovornosti navedenih institucija. U prethodnoj studiji, pored nekolicine koja je saradnju s ovim institucijama ocijenila kao zadovoljavajuću, većina ispitanika se složila s činjenicom da saradnja nije na visokom i kvalitetnom nivou, da se često u teškim slučajevima, kao što su slučajevi teškog nasilja u porodici ili potrebe za izuzimanjem djeteta iz porodice, saradnja osporava, odgovornost prebacuje s jedne na drugu instituciju i takvi slučajevi ostaju nerješivi duži period. Zbog slabe institucionalne komunikacije, manjka kapaciteta u Centru za socijalni rad, hraniteljskim porodicama ili prihvatnim domovima, kao i nekompletna zakonska regulativa. Dijete u ovakvim slučajevima ostaje nezbrinuto i bez kvalitetne i adekvatne pomoći neophodne za normalan rast i razvoj.

Jedan od suštinskih ciljeva projekta "Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje" je bio alarmirati Ministarstvo obrazovanja kao i ostale institucije na rješavanje prepreka i vraćanje odgovornosti svim institucijama u čijim je nadležnostima rješavanje nasilja u kojima su djeca najveće žrtve. Kroz sve programske aktivnosti su se ove teme prožimale s ciljem razmjene iskustava između različitih škola, područja i kantona, te pronalaska kvalitetnijih modusa koje školska zajednica može poduzeti u težim slučajevima nasilja kada je nedovoljna institucionalna uključenost.

Rezultati Završne Baseline studije su pokazali pozitivnu promjenu i poboljšan odnos škole i institucija, pa su neki ispitanici saradnju matične škole sa navedenim institucijama

okarakterisali kao zadovoljavajuću i kvalitetnu. U nekim gradovima Srednjobosanskog kantona je zapažena najveća promjena gdje se saradnja jača kroz redovne sastanke i razgovore o mogućim realizacijama aktivnosti na polju prevencije i rješavanja slučajeva nasilja:

„Sada imamo saradnju na nivou općine Bugojno. Čak sada imamo redovne mjesečne sastanke grupe koja se bavi prevencijom vršnjačkog nasilja na nivou grada Bugojna, gdje dolaze predstavnici škola, Centra za socijalni rad i Centra za mentalno zdravlje i razgovaramo o slučajevima koji su rizičnog ponašanja, koji bi mogli možda nekad eskalirati u lokalnoj zajednici i otići u neki kriminalni oblik djelovanja. Tako da sad je uspostavljena neka saradnja, postoji i mislim da bi se to trebalo održati.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton).

U nekim školama Kantona Sarajevo, odnos škola i institucija je također na zadovoljavajućem nivou gdje se sve više pokušava raditi na prevenciji nasilja:

„Generalno, naša škola je uvijek sarađivala sa Centrom za socijalni rad. Imamo s njima dobru saradnju, sa Policijom u zajednici, gdje sarađujemo i kroz ovaj projekt povezujemo edukacije, s tim da uključujemo policiju zajednice na edukaciju za roditelje i za učenike.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton), dok jedna od ispitanica u Kantonu Sarajevo pohvaljuje i novu praksu MUP-a Kantona Sarajevo gdje su patrole sve više na terenu u vrijeme dolaska učenika u školu ili njihovog izlaska iz škole, kao i na velikim odmorima:

„Imamo dežurnog policajca koji mnogo znači, čim ga ugledaju, nasilnici odu, oni nas znaju, dođu upitaju je li sve uredu i treba li pomoć itd.“ (Intervju br. 7, Sarajevski kanton);

„Imamo pomoć kada nam je potrebna od Centra za socijalni rad, MUP-a, ministarstva, pedagoškog zavoda, to su institucije s kojima uspostavljamo kontinuiranu saradnju i na koje se možemo osloniti kada nam je pomoć potrebna.“ (Intervju br. 22, Hercegovačko - neretvanski kanton).

Teže slučajeve i saradnju sa institucijama detaljnije pojašnjava ispitanica iz škole koja je u području gdje postoji veća potreba za institucionalnom involviranošću i bližom saradnjom:

„Generalno radimo na jačanju tog referalnog mehanizma zato što je to predviđao program prepoznavanja djece u riziku i zato što je to naša školska praksa da djelujemo multidisciplinarno kad je riječ o kompleksnijim situacijama u kojima djeca žive i rade i gdje očekujemo da nam lokalna zajednica, odnosno, službe koje rade se uključe u podršku. Tako da mogu reći da imamo najmanje sada pet - šest situacija porodičnih, odnosno, djece koja zahtijevaju izradu individualnih planova brige u skladu sa aktuelnim pravilnicima i uključenje drugih institucija: Centra za socijalni rad, Centra za mentalno zdravlje, školskog policajca, odnosno policajca u zajednici. Znači u tim nekim baš ekstremnim situacijama uključujemo, a imamo još jedan program koji je počeo od ove godine, pa i kroz to radimo program socijalizacije. S pravom jačamo saradnju sa policijom kroz direktan rad policijskog službenika i trenera u jednoj odjeljenskoj zajednici. To

ide kroz ovu godinu, programska aktivnost koja je planirana i Akcionim planom prevencije maloljetničke delinkvencije. Mogu reći da imamo saradnju čak i općine u nekim situacijama, jer i oni imaju socijalnog radnika koji može raditi na nekim pitanjima ostvarivanja određenih prava, socijalnih, zdravstvenog i tako, jer ima djece koja i danas nemaju zdravstveno osiguranje, tako da je i to oblik zanemarivanja, gdje vi morate djelovati i tražiti rješenja u okviru zajednice da kažem.“ (Intervju br. 10, Sarajevski kanton)

„Kad sam imala neki problem, uvijek sam kontaktirala i policiju i Centar za socijalni rad. Mislim da imamo dobru suradnju. Kad treba, po potrebi, oni su tu, nije to ništa redovito, ali po potrebi.“ (Intervju br. 26, Hercegovačko - neretvanski kanton).

No, ne dijele svi ispitanici ovo mišljenje. Mnogi i dalje ovu saradnju smatraju nedovoljno ojačanom:

„Mislim da saradnja nije ojačala. U suštini, mi radimo onoliko koliko je u našoj moći. Kad se obratimo izvan ustanove, imam dojam da svi pokušavaju prebaciti lopticu na nekog drugog. To je ono što meni najviše smeta. Centar za socijalni rad prebaci lopticu na policiju, policija na centar za socijalni rad, oni na centar za mentalno zdravlje. Na kraju mi odradimo svoje. Pošaljemo njima da imamo pismeni trag, radimo sa djecom što je i najbitnije. Ali, izvan ove ustanove se previše niko ne uključuje. Imam osjećaj da ne shvataju ozbiljno da su to još uvijek djeca.“ (Intervju br. 3, Srednjobosanski kanton).

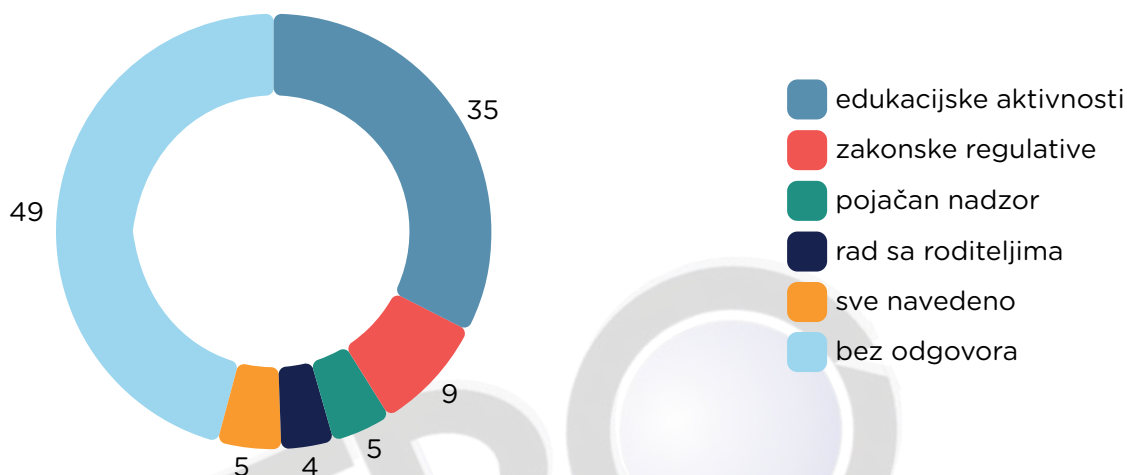
Posebno nezadovoljstvo u vezi sa involviranošću institucija stoji u relaciji sa prevencijom nasilja. Mnogi tvrde da su uključeni, ali samo onda kada se nasilje desi, ništa se ne radi na prevenciji:

„Institucije se najčešće uključe kada je u pitanju rješavanje problema koji je već bio, nema nekog preventivnog djelovanja. Centri za socijalni rad se uključe kada mi prijavimo slučaj vršnjačkog ili rodno zasnovanog nasilja, kada procjenimo da se trebaju uključiti, međutim, tad je suradnja trenutna, ne rješava se uzrok.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton);

„Ja sa Centrom za socijalni rad sarađujem dugo godina, sa policijom [...] Ovdje imamo djece iz disfunkcionalnih porodica [...] Centar za socijalni rad je više puta bio uključen. Međutim, nisam ja u potpunosti njima zadovoljna. Dešavale su se neke situacije da je slučaj došao na sud, a onda su počeli nas okrivljavati i prebacivati odgovornost na nas. Policija, također, dođe na naš poziv, mada, čini mi se da smo nekada nezaštićeni. Može vam se pojaviti ko hoće, vrijeđati vas, reći vam šta hoće, da ne kažem da postoji fizičko nasilje prema nama. Ja do sada nisam imala, ali vidim da se događa i to [...] Nekada, iskreno, dovodim sebe u opasnost, pa ne znam zašto bih to i radila, kad ne vidim da će me neko baš zaštititi.“ (Intervju br. 24, Hercegovačko - neretvanski kanton).

3.11. Preporuke za jačanje saradnje između škole, roditelja i učenika: prijedlozi nastavka aktivnosti

Grafikon 18: Preventivne mjere škola u budućnosti

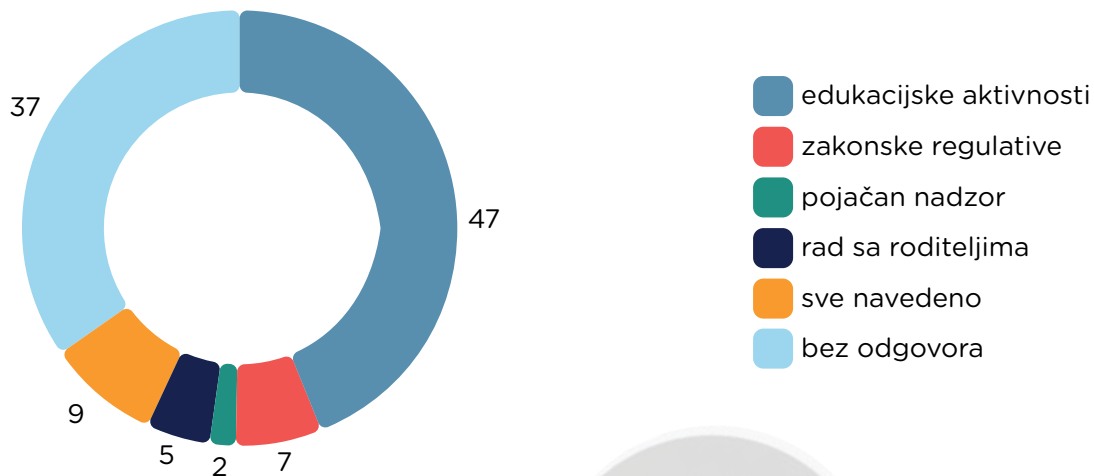
Edukacija je najbolja prevencija i osnov dobre i zdrave saradnje. Ovo je bio jedan od glavnih zaključaka svih ispitanika kada se govorilo o preporukama jačanja trokuta škola - roditelj - učenik. Svi ispitanici edukaciju smatraju primarnom. Mnogi od njih su pohvalili organizaciju TPO aktivnosti u vezi sa roditeljima. U tim aktivnostima, roditelji imaju ulogu aktivnog učesnika, što je, generalno, nefrekventan slučaj. Neki od prijedloga su:

„Edukacije o prednostima i nedostacima interneta, kako to izgleda u životu, kako izgleda kontrola roditelja, u primjeni tehničkih sredstava, potom, naučiti roditelje da znaju zaštititi djecu preventivno. Ne smijemo zanemariti fizičko, psihološko, socijalno nasilje, kao ni utjecaj medija na nasilno ponašanje djeteta.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton);

„Bilo bi dobro da se na radionice za nastavnike pozove i određeni broj roditelja koji je slobodan. Ili, barem, vijeće roditelja. Roditelji u vijeću su prošli te edukacije samo sa mnom. Mislim da bi bilo baš i zvučno i efikasno kada bi došli predstavnici sa strane i odradili s njima neku edukaciju koju smo mi imali u toku ovog projekta. Mislim da bi to imalo jako dobar efekt na njih.“ (Intervju br. 17, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Kada se dešavaju svi ti edukativni programi nemamo sva tri kruga zajedno u interakciji. Većinom se dešava da je to ili nastavnik - roditelj ili nastavnik - učenik ili učenik - roditelj. Trebalo bi te tri poveznice sastaviti i tu jačati koheziju. Mislim da se dosad to malo dešava po školama. TPO Fondacija je ponudila aktivnosti kroz publikacije, gdje se povezuju sva tri aktera u nastavnom procesu. Mislim da treba još više raditi.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton).

Grafikon 19: Preventivne mjere nastavnika u budućnosti

TPO Fondacija je, u okviru ovog projekta, imala jednu od, kako su ispitanici ocijenili, najefikasnijih aktivnosti koje su učesnici imali priliku pohađati, a to su roditeljski sastanci na kojima su se roditeljima čitala pisma od njihove djece. Prijedloga za nastavak ovakvih i sličnih aktivnosti ima mnogo iz razloga poput toga da roditeljski sastanci nisu obični, da na njima učestvuju i učenici i pedagozi, da svako od prisutnih ima posebne uloge, i da se na njima otvoreno razgovara o djeci, njihovim emocijama, željama, potrebama.

„Ja bih voljela da svaka škola radi radionice zajedničkog karaktera. Meni su najuspješnije one gdje su prisutni i roditelji i djeca, kao i nastavnik. Treba razbijati predrasude da dijete ne smije reći pred nastavnikom ono što misli, a isto tako da treba reći iskreno jer oni će kući reći u svoju korist nešto roditeljima. Da to bude neka iskrena atmosfera, gdje će se sve jasno znati, da se djeca odgajaju na otvorenosti i iskrenosti [...]“ (Intervju br. 24, Herecegovačko - neretvanski kanton);

„Ono što se nama najvrijednijim pokazalo jeste direktna uključenost roditelja u određene aktivnosti. Prošle godine smo, kroz program TPO, imali određenu aktivnost za roditelje, ali i djecu zajedno. Također, treba se više družiti sa učenicima, nastavnicima i roditeljima iz drugih škola, kao što smo mi pedagozi imali priliku kroz TPO projekte družiti se s pedagozima drugih škola pa čak i drugih kantona, što je jako korisno za sve nas.“ (Intervju br. 28, Sarajevski kanton).

Neki ispitanici vide jačanje saradnje u neformalnim okupljanjima:

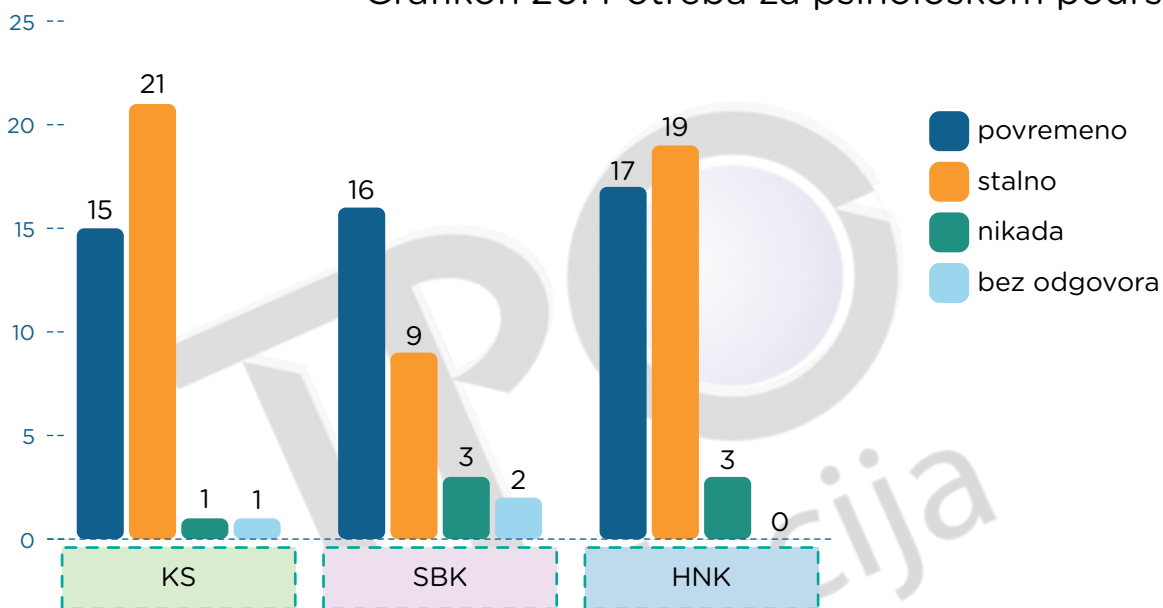
„Više izleta! Možda bi ih se više odazvalo upravo zbog neoficijalnog druženja. Nešto drugo neoficijalno treba isprobati. Drugačije nam je, puno drugačije kad smo mi na nekom izletu, kad smo na nekom druženju, drugačije se upoznaju roditelji, drugačije oni nas dožive. Drugačije mi doživimo djecu van škole.“ (Intervju br.7, Sarajevski kanton);

„Izgrađivanje povjerenja i uvažavanje roditelja kao partnera i prijatelja

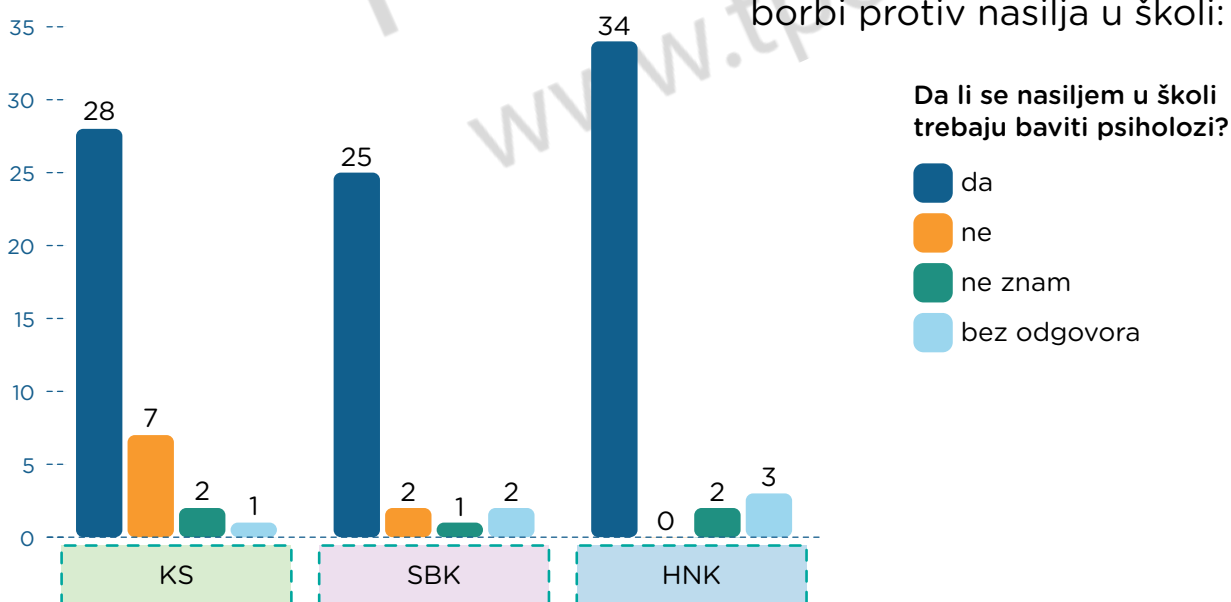
škole, davanje prostora da predlože određene korisne prijedloge, učesće u zajedničkim aktivnostima. Sve se ovo može lakše postići na nekim neformalnim aktivnostima koje nisu isključivo školske, poput humanitarnih aktivnosti ili druge vrste društveno - korisnog rada.“ (Intervju br. 20, Hercegovačko - neretvanski kanton);

„Mislim da treba prvenstveno nekih vanškolskih aktivnosti, nekih neobaveznih druženja. Mi smo ove godine pekli uštipke i roditelji su bili pozvani i odaziv je bio odličan.“ (Intervju br. 26, Hercegovačko - neretvanski kanton).

Grafikon 20: Potreba za psihološkom podrškom

Grafikon 21: Uloga psihologa u prevenciji i borbi protiv nasilja u školi:

3.12. Najpozitivnije prakse u protekle tri godine

Iako ih je bilo mnogo, ispitanici su uspjeli pobrojati i pojasniti zašto su određene prakse koje su školske zajednice usvojile u svoje redovne programe bile najefikasnije i najkorisnije. Praksi i aktivnosti je mnogo, kao i odgovora ispitanika. Nekima su na prvom mjestu, nedvojbeno, aktivnosti zbližavanja i jačanja trokuta saradnje između roditelja, školske zajednice i učenika, kao i aktivnosti koje se tiču lično nastavnika i pedagoga, a to su antistres seminari i meditativni treninzi:

„Meni osobno su najbolji bili roditeljski sastanci gdje djeca pišu poruke roditeljima. Bile su teme šta djeca očekuju od roditelja. To je bio jedan od momenata gdje smo baš pogodili bit da roditelji shvate da nije sve u materijalnom, da djeci treba ljubavi. Ljubav je najbolji model odgoja djeteta. Imamo jako puno rastavljenih roditelja, gdje djeca čeznu za toplinom obitelji. Što se tiče nastavnika, mislim da su ove edukacije kad je bio “Dnevnik emocija” i Antistres seminar jako poželjne, i da nam trebaju situacije gdje možemo da podijelimo svoja osjećanja, razmišljanja, iskustva, i da te radionice treba nastaviti.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton);

„Ja se stalno vraćam na Antistres. To mi je zaista bilo nešto što dosada nisam iskusila. To mi je i prijedlog za neko unapređenje. Smatram da kada je sretan nastavnik, sretan je i učenik.“ (Intervju br. 13, Hercegovačko - neretvanski kanton). Kolegica iz Srednjobosanskog kantona je, također, opisala Antistres treninge kao posebnu kvalitetu i potrebu svih školskih djelatnika:

„Meni je ovaj Antistres seminar bio najbolja stvar. I nastavnici su rekli da prvi put neko priča o stresu u nastavničkoj profesiji [...] To je stvarno dobrodošlo kad nastavnici razmišljaju o sebi jer smo svih godina pod stresom kojeg ne liječimo.“ (Intervju br. 14, Srednjobosanski kanton).

“16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja” su neizostavne aktivnosti koje učenici, ali i nastavnici, sa nestrpljenjem iščekuju svake godine, jer pored TPO konkursa i prilike da se učenici kreativno uključe, takmiče i osvoje nagrade, svake godine se poseban prostor da djeci da svojim idejama osmisle kampanju i budu primjer aktivnih sugrađana koji svojim aktivizmom pozitivno djeluju na svoju školsku ali i lokalnu zajednicu:

„Jako mi se dopalo sve što radite kad je u pitanju „16 dana aktivizma“ i koje se aktivnosti poduzimaju. Mislim da je bila i prošla i pretprošla godina kad su bili stripovi na konkursima. To je meni bilo tako lijepo, meni kao odrasloj, kad su se pojavili stripovi i šta su djeca uradila, kako to su fantastične bile ideje, način na koji su oni ispoljavali i obradili tu temu. Meni se jako sviđjelo, i njima se dopada, tako da mi se ovakva praksa dopada.“ (Intervju br. 2, Srednjobosanski kanton);

„Sve su pozitivne. Zaista nema negativnih. Izdvojila bih “16 dana aktivizma” i Antistres program koji mi i dalje nastojimo da provodimo jer se tako zbližavamo, razumijemo više jedni druge, potiče i međuljudske odnose u kolektivu tako da

imamo više elana da se bavimo problemima s kojima se susrećemo, a nažalost ima ih mnogo.“ (Intervju br. 22, Hercegovačko - neretvanski kanton).

Razmjena mišljenja, iskustava, stručna i psihološka nadogradnja, neformalne i formalne edukacije, samo su neke od aktivnosti koje su se izdvajale:

„Svidjelo mi se to što su učesnici bili iz sva tri kantona na jednom mjestu i na istim aktivnostima, razmjenjivanje iskustava i uviđanje koliko stvari ima drugačijih u drugim kantonima. Zaista se mogu izvući dobri zaključci u razgovoru sa kolegama koji nisu iz Sarajevskog kantona, jer se vidi razlika i što se tiče same djece, problema. To je za mene vid dodatne edukacije, kada vidim kako drugi promatraju isti problem i koje su njihove prakse. Meni je to zaista bilo pozitivno iskustvo da razmijenim mišljenje sa ostalim ljudima.“ (Intervju br. 4, Srednjobosanski kanton).

Neki ispitanici uspjeh vide u kontinuitetu i kvalitetnim aktivnostima:

„Kontinuitet, u svemu treba kontinuitet. Sa TPO Fondacijom smo započeli odličnu stvar, ali treba nastaviti, usvojiti određene prakse da one pređu u naviku. Malo po malo, rezultati će se pokazati.“ (Intervju br. 6, Sarajevski kanton).

Mnogi su određene aktivnosti povezali u cjelinu kvalitetne edukacije i relaksacije:

„Spomenula bih njih nekoliko: radionice u kojoj su učestvovali glumci koji su igrali za djecu, antistres treninge sa profesoricom Amrom, predavanja sa profesoricom Nerminom do relaksacije sa profesoricom Zilkom do “Dnevnika emocija” sa profesoricom Snježanom. Još je bilo aktivnosti gdje ja nisam učestvovala, ali znam da su pozitivna iskustva. Raduje me posebno “Kuća zahvalnosti”, te je stvarno i to naš novi izazov. I mene ste potakli na aktivnosti u okviru mog dosadašnjega rada - da na kraju svega govorimo o jako bitnoj temi - zahvalnosti.“ (Intervju br. 8, Srednjobosanski kanton).

Neki nisu izostavili rezultate škole i riješene dugogodišnje probleme u čijem rješavanju je TPO posebno doprinijela, kao niti svoje zahvalnosti TPO timu:

„Puno stvari je tu bilo pozitivnih [...] Riješeni su neki problemi koji su bili dugogodišnji u pojedinim porodicama, gdje su bili uključeni Centar za socijalni rad, policija, škola, pa se to pozitivno riješilo [...]“ (Intervju br. 28, Sarajevski kanton);

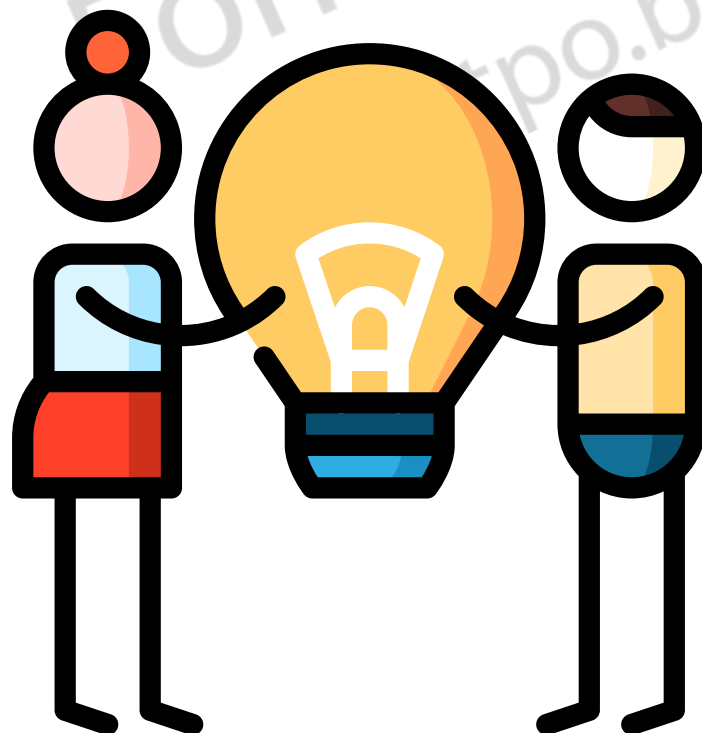
„Vjerujete li vi da sam ja to sve iskoristila u svom radu?! Stvarno su mi dobro pomogla sva ona predavanja i svi materijali koje smo dobili od vas. Puno su nam pomogli, jer mi toga stvarno nismo ni imali. Dok vi niste to pokrenuli, nismo ništa imali od tih materijala [...] Vezano za rodno zasnovano nasilje, prva instanca ste nam bili vi i na tome vam hvala...“ (Intervju br. 27, Srednjobosanski kanton).

4. Sažetak i zaključci studije

Završna Baseline studija pod nazivom „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u školi“ je, uz konferenciju „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje: od reakcije do prevencije“ u Mostaru (12.12.2019.), posljedna aktivnost TPO Fondacije realizovana u okviru trogodišnjeg projekta „Peer and Gender based Violence – PGBV“ ili „Vršnjačko i rodno zasnovano nasilje“. U saradnji sa tri ministarstva obrazovanja: Sarajevskog, Hercegovačko - neretvanskog i Srednjobosanskog kantona, TPO Fondacija je u periodu od početka 2017. godine do kraja 2019. godine realizovala niz edukativnih i psihosocijalnih aktivnosti koje su uključivale kontinuiran rad sa školskim djelatnicima: pedagogima, nastavnicima, socijalnim radnicima, psiholozima, roditeljima i učenicima.

Ciljevi Završne Baseline studije ovog projekta su bili:

1. ispitati uspješnost trogodišnjeg rada u 31 osnovnoj partnerskoj školi iz tri navedena kantona;
2. ukazati na pozitivne prakse koje su doprinijele rješavanju problema u vezi sa nasiljem;
3. alarmirati institucije kao i druge škole i zajednice na nove izazove s kojima se školska zajednica, roditelji i nove mlade generacije susreću, a sve u sprezi različitih oblika nasilja;
4. u najkraćem roku poduzeti nove korake ka uočavanju i suzbijanju svih potencijalnih prijetnji koje za posljedicu imaju nasilje nad djecom.

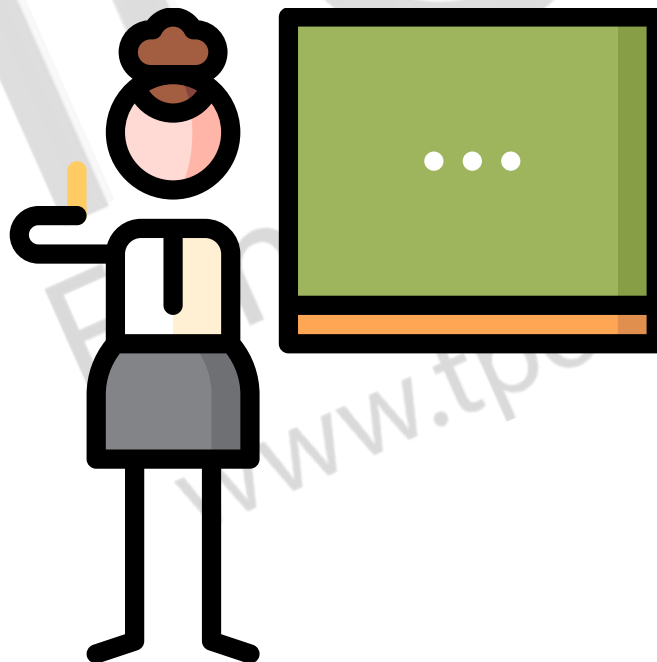
4.1. Rezultati

Za potrebe Završne Baseline studije su korištene kvalitativne i kvantitativne analize po uzorku 107 nastavnika koji su učestvovali u popunjavanju upitnika i 28 pedagoga, psihologa, socijalnih radnika i nastavnika s kojima se obavljen polustrukturalni intervju.

1. **Programske aktivnosti:** Antistres seminari, meditativni treninzi, edukacije o poremećajima ponašanja i emocija kod djece i adolescenata, ljetne škole, radionice za učenike i roditelje, kampanje “Probudi, pokreni, promijeni”, “Djeca su naše ogledalo” i “16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja”, publikacije o jačanju kompetencija nastavnika u radu s roditeljima i u radu s djecom, “Dnevnik emocija” i “Baseline studija o vršnjačkom i rodno zasnovanom nasilju u osnovnim školama u BiH”, koje je TPO Fondacija realizovala u trogodišnjem projektu u 31 osnovnoj školi, znatno su doprinijele podizanju svijesti školskog osoblja, učenika i roditelja o prisustvu nasilju, njegovom uočavanju i načinima prevencije i adekvatnog djelovanja u njegovom rješavanju. Edukacije, treninzi i radionice su doprinijele ličnom osnaživanju i spremnosti za kvalitetniji rad i međusobnu saradnju u školi i izvan škole.
2. U odnosu na period prije realizacije projekta sa 31 osnovnom školom, danas se u ovim školama, kao rezultat kontinuiranog rada sa svim članovima školske zajednice, znatno više razgovara o prisustvu nasilja, što je doprinijelo efikasnom prijavljivanju slučajeva nasilja u školi. Ova praksa je rezultirala bržim i adekvatnijim rješavanjem slučajeva nasilja te smanjenjem nasilnih ponašanja.
3. Trokut saradnje nastavnik - učenik - roditelj je ojačan kroz posebne radionice i roditeljske sastanke. Aktivnosti koje su podrazumijevale aktivnu ulogu roditelja, za mnoge škole predstavlja apsolutnu novinu. Školski djelatnici smatraju najpozitivnijim i najuspješnijim TPO aktivnosti s roditeljima jer zahtijevaju aktivno sudjelovanje roditelja u školskoj zajednici, dok aktivnosti na kojima se razgovara o djeci, njihovim emocijama i potrebama u školi predstavlja najefikasniji način jačanja školske zajednice za dobrobit djece i zajednice u cjelosti.
4. Saradnja s roditeljima još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou u većini škola: roditelji se rijetko odazivaju na roditeljske sastanke i pozive škole na razgovor, posebno se teško uspostavlja saradnja s roditeljima učenika koji pokazuju neprihvatljive oblike ponašanja ili nasilje, s roditeljima koji su razvedeni, samohranim roditeljima koji zbog poslova imaju jako malo vremena za dolazak u školu, zbog čega umjesto njih to čine drugi članovi šire porodice. Roditelji ne pokazuju zainteresovanost za školskom zajednicom, rijetko se odazivaju na školske aktivnosti, dok su zbog žalbi ili kritika dolasci skoro neizostavni što dodatno stvara prepreke u ostvarenju kvalitetne saradnje. Rezultati Studije su pokazali pozitivne pomake glede

saradnje škole i roditelja. Međutim, na ovom partnerstvu se treba obostrano još više raditi i u budućnosti.

5. Edukacije su temelj za uspješnost dobre saradnje roditelja i školskih djelatnika. Roditelji, kao i nastavnici u školama, trebaju biti dio edukativnih aktivnosti zajedno s nastavnicima, trebaju podjednako učestvovati na obrazovnim, psihosocijalnim i drugim treninzima kako bi i oni bili kvalitetno informisani o tematikama koje su važne za školsku zajednicu i njihovu djecu, kako bi razmijenili iskustva, znanja i mišljenja sa školskim djelatnicima i kako bi zajedno pronalazili rješenja za prepreke ka ostvarenju saradnje neophodne za zdravu školsku zajednicu bez nasilja i nesavladivih izazova.
6. Didaktički materijali koji obuhvataju dva priručnika o osnaživanju nastavnika u radu s djecom i radu s roditeljima kao i "Dnevnik misli", koji nudi niz materijala za kvalitetan i kreativan rad s učenicima na nastavi, ocijenjeni su kao najkorisniji materijal s kojima su se školski djelatnici susreli. Materijali nude teoriju sa praktičnim dijelovima koji se na efikasan način mogu koristiti u svakodnevnoj nastavi i koji rezultiraju uspjehom u radu i kod nastavnika ali i učenika i roditelja. Ovi materijali se na nastavi svakodnevno koriste u 31 osnovnoj školi.

7. Definicije, terminologija, oblast roda i rodnih pitanja ne predstavljaju nepoznanicu školskoj zajednici, roditeljima niti učenicima. Kroz edukativne treninge kao i ljetne škole, školski djelatnici su kroz tri godine stekli zadovoljavajuće znanje o rodu, kao i o rodnom nasilju, te su se predrasude i razlike o rodu i spolu uspjele razotkriti i pojasniti. Svijest o ovom pitanju je dosegla zadovoljavajući nivo ali se u praksi treba još raditi na ovoj temi.
8. Uzročnici vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja kod djece je u većini slučajeva disfunkcionalna porodica. Problem nasilja u porodici vuče problem

nasilja u društvu, te društvo u cjelini predstavlja ključnog uzročnika nasilnih ponašanja kod novih, mladih generacija. Promocija nasilja putem medija, mediji bez cenzure, nekontrolisano korištenje interneta, nasilne igrice, društvene mreže kod mlade populacije kao vid komunikacije i druženja, predstavljaju suštinski izazov za suočavanje sa brojnim tipovima nasilja.

9. Fizičko nasilje u toku protekle tri godine se znatno smanjilo. Edukacije sa učenicima o podizanju svijesti i prijavljivanju nasilja, "Protokol o ponašanju u slučaju nasilja u školi", kao i veća odgovornost i aktivnost samih nastavnika i pedagoga, su razlozi smanjenja fizičkog nasilja u školi.
10. Psihološko nasilje koje podrazumijeva i internet nasilje, verbalno nasilje, ogovaranje, izoliranje iz društva ili ucjenjivanje, je idalje veliki izazov za školsku zajednicu. Ovakvi oblici nasilja se teško primjećuju, zbog čega se teže i rješavaju. Kao prevenciju ali i način rješavanja ove vrste nasilja, školske zajednice su u svoje redovne programe uvrstile sate odjeljenske zajednice, radionice i razgovore sa pedagogima o temama nasilja i posmatračima kao saučesnicima nasilja, žrtvama koje trpe nasilje, kao i odgovornostima svih da se o nasilju ne smije šutjeti, itd. Ovakve aktivnosti pomažu u ranoj detekciji, potenciranju individualnih i kolektivnih razgovora sa učenicima, nastavnicima i pedagogima ali i roditeljima, koji u rješavanju ovakvih slučajeva imaju podjednaku ulogu kao i školska zajednica. Na prevenciji i rješavanju psihološkog nasilja se treba još raditi, posebno sa djevojčicama kod kojih je ovaj oblik nasilja najzastupljeniji i u kojem su one nerijetko i počiniteljice i žrtve.
11. Internet nasilje je najveći izazov školske zajednice, roditelja i novih generacija. Škole još uvijek ne odgovaraju adekvatno izazovima internet nasilja. Informacijska pismenost je na vrlo niskom nivou gdje se ni na časovima informatike teme informacijske pismenosti ne sprovode u punom kapacitetu i kvaliteti. Edukacije TPO Fondacije su pomogle u osvještavanju i detekciji ovih problema kao suštinskih za dalji razvoj mladih generacija ali rezultati ne pokazuju smanjenje internet nasilja. Internet nasilje se dešava u školskoj zajednici ali i kod kuće. U ovom problemu se odgovornosti roditelja i škole podjednako dijele, jer se internet nasilje ne može rješavati samo tamo gdje je nastalo. Ono ima svoj kontinuitet te je žrtva internet nasilja podjednako žrtva i u školi i kod kuće. Veća saradnja s roditeljima, kao i veća kontrola roditelja nad djecom za vrijeme korištenja interneta je prijeko potrebna. Od suštinske je važnosti educirati roditelje i nastavno osoblje o informacijskoj pismenosti kako bi bili spremni saradivati sa djetetom i učiti ih pravilnom korištenju interneta ali i načinima kako da se sami zaštite od nasilja.
12. Pozitivna promjena u odnosu na stanje od prije tri godine je uočena u saradnji između školskih zajednica i institucija koje zajedno sa školom rješavaju teže slučajeve nasilja. Pomak se osjeti u sva tri kantona, posebno u Kantonu Sarajevo gdje su zabilježene češće saradnje škola i Centra za

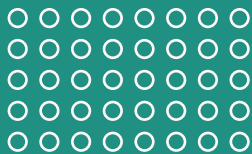
socijalni rad, kao i odlična saradnja na terenu s MUP KS. Srednjobosanski kanton organizuje mjesečne sastanke s Centrima za socijalni rad, Centrom za mentalno zdravlje i policijom, na kojima se raspravlja o načinima prevencije nasilja u školama i zajednici. U Hercegovачko - neretvanskom kantonu, pored škola koje su saradnju ocijenile kao najbolju dosad u odnosu na onu od prije tri godine, neke školske zajednice se idalje nadaju kvalitetnijoj saradnji s institucijama koje neće prebacivati odgovornosti na druge u slučajevima u kojima oni trebaju reagovati adekvatno kako bi se djetetu pružila adekvatna pomoć.

13. Potrebno je nastaviti sa edukacijama koje će podrazumijevati učešće roditelja i učenika, nastaviti osnaživati školske zajednice u oblastima rješavanja i prevencije nasilja, posebno psihološkog nasilja, raditi preventivno i jačati učenike, nastaviti poučavati o emocijama, dizanju samopouzdanja, hrabrosti, plemenitim osobinama, širenju iskrenog prijateljstva, učenju o bogatstvu različitosti, humanitarnim i volonterskim aktivnostima, organizovati neformalna okupljanja roditelja i školske zajednice radi boljeg međusobnog upoznavanja i kreiranja zdravije komunikacije.
14. Najpozitivnije prakse uključuju: antistres seminare i meditativne treninge jer nastavnici godinama rade pod stresom kojeg se ne rješava; roditeljske sastanke jer se odnose na aktivan razgovor s roditeljima, učenicima, pedagogom i učiteljem; "16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja" zbog kreativne kampanje koju osmišljavaju i vode učenici škola; sve aktivnosti generalno jer su kvalitetne, raznolike i kontinuirane; mogućnosti za čestim sastancima školskih djelatnika različitih škola iz istog kantona i različitih škola iz različitih kantona, što dodatno pruža mogućnost širenja znanja kroz razmjenu iskustava i praksi u vezi s istom tematikom.

„Puno stvari je tu bilo pozitivnih. Riješeni su problemi koji su bili dugogodišnji u pojedinim porodicama, gdje su bili uključeni Centar za socijalni rad, policija, škola, pa se to pozitivno riješilo.“ (Intervju br. 28, Sarajevski kanton)

„Ovo je prvi projekat gdje su nas pitali šta nam treba i ostajem pri tome i na kraju da je to prvi put u mojih 10 godina staža da me nekad netko pita koju edukaciju želiš, šta ti treba u tvom radu i to me oduševilo na startu.“ (Intervju br. 26, Hercegovačko-neretvanski kanton)

„Od svih programskih aktivnosti, meni osobno su najbolji bili roditeljski sastanci na kojima su djeca pisala poruke roditeljima na temu šta djeca očekuju od roditelja. To je bio jedan od momenata gdje smo svi shvatili bit- da nije sve u materijalnom, da djeci treba ljubavi a ljubav je ta kojom se odgaja, ljubav je najbolji model odgoja djeteta. Imamo djecu koja čeznu za toplinom obitelji.“ (Intervju br. 1, Srednjobosanski kanton)

